

Croatica XVIII (1987) — 26/27/28 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Eduard Hercigonja

**LATINIČKO PRIKAZANJE MUKA SVETE
MARGARITE I HRVATSKOGLAGOLJSKA
HAGIOGRAFSKOLEGENDARNA TRADICIJA**

UDK 886.2(091)

U raspravi se tekstološkom raščlambom provjerava utemeljenost tvrdnje talijanskog slavista Carla Verdianija da su tri hrvatskolatinička rukopisa prikazanja Muka svete Margarete »nezavisni ... od glagoljske prozne legende...« i da se ti tekstovi Muke »sasvim usko naslanjaju na latinski prozni tekst stare redakcije...«. Posljeci provedenih ispitivanja dozvoljavaju da se argumentirano zaključi kako C. Verdiani nije bio u pravu. Osim o suodnosu glagoljskih i latinskih tekstova legende, raspravlja se i o strukturnim osobitostima legende, odrazu legendarne proze u prikazanju, pokazuju se mjesta na kojima se dramski tekst podudara s glagoljskom, a ne latinskom verzijom iste redakcije legende. Upozoreno je na stilske značajke glagoljskih tekstova, a raspravlja se i o nekim specifičnim motivima koji su topos ovog sloja martirološke literature o 'djevicama i mučenicama'.

I. Problem predložka prikazanja u literaturi o predmetu

Pitanjem predložka i filijacijskih suodnosa triju danas poznatih latiničkih rukopisa hagiografskog prikazanja *Muka svete Margarite* — onog iz *Firentinskog zbornika*¹ te zadarskog² i šibenskog³ — pozabavio se, pored ostalog, svojedobno Carlo Verdiani u svojoj studiji *Il codice Dalmatico-Laurenziano*⁴ i opsežnoj monografiji *O Marulićevu autorstvu Firentinskoga hrvatskoga zbornika iz XV stoljeća*⁵. S obzirom na vrijednost spomenutog dramskog teksta i njegovo značenje za hrvatsko književno srednjovjekovlje, razumljiva je pomnja kojom je talijanski slavist prišao obradi elemenata što ih je ocijenio ključnim za razumijevanje postanka prikazanja o antiohijskoj »djevi i mučenici« — prema terminološkoj odrednici srednjovjekovnog neliturgijskog hagiografskog legendarija ili sanktorala i kalendarija liturgijskih kodeksa. Ne ulazeći u ocjenu ostalih rezultata Verdianijevih raščlambi ovoga spisa, ovdje se želi komentirati tek jedan od njegovih zaključaka u svezi s *Mukom*: onaj o karakteru odnosa hrvatskoglagoljskih tekstova Pseudo-Theotimove legende o životu i martiriju svete Margarete i latiničkog prikazanja. U obje navedene studije, Verdiani među zaključcima, s punom sigurnošću, vrlo odlučno otklanja mogućnost bilo kakva utjecaja srednjovjekovne glagoljaške hagiografskolegendarne tradicije na stvaranje ove kasnosrednjovjekovne latiničke crkvene drame. God. 1957. on piše: »I due testi glagoliticici⁶ con scarse varianti per quanto riguarda lo svolgersi della vicenda, *presentano troppe*

¹ Carlo Verdiani objavljuje god. 1957. s bitnim književnopoljvesnim i tekstološkim napomenama usporedna izdanja: a) latinskog proznog teksta legende (za koji autor pretpostavlja da je poslužio kao predložak protografu svih triju naših latiničkih verzija *Muke* = vatikanski rkp. *Vat. Lat. 5771*) i hrvatskoglagoljskog teksta legende o sv. *Margareti* iz oksfordskog zbornika *MS. Can. lit. 414* s varijantama iz *Code slave 73* pariške Nacionalne biblioteke (*Borislavićev zbornik*), b) nepotpuno sačuvanog rukopisa prikazanja (okrnjeni početak) iz *Firentinskog zbornika uz zadarski i šibenski tekst*. Isp. raspravu *Il codice Dalmatico-Laurenziano Ms. croato dei primi decenni del XVI secolo*, *Ricerche slavistiche* 5, Roma 1957, str. 29—142; (dio o *Muci sv. Margarite* na str. 67—139).

² Isp. Franjo Fancev, *Grada za povijest hrvatske crkvene drame*, u *Grada za povijest književnosti hrvatske* 11. Zagreb, JAZU, 1932, str. 11—38.

³ Isp. Franjo Fancev, *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, *Nastavni vjesnik* 33, Zagreb 1925, str. 109—124.

⁴ V. bilj. 1.

⁵ Izd. Čakavski sabor, Split 1973, str. 7—314 (dio o *Muci* na str. 41—46 i 107—116).

⁶ Misli se na glagoljske tekstove *Legende o sv. Margariti* spomenute u bilj. 1.

lacune, nei confronti delle redazioni croate' della Rappresentazione, perché abbian potuto servire loro di base.»⁸ Istu tvrdnju ponovio je C. Verdiani šesnaest godina kasnije u svom komentiranom izdanju *Firentinskog hrvatskog zbornika*: »Hrvatski rukopisni tekstovi prikazanja, u redakciji DL⁹ te u zadarskoj i šibenskoj redakciji nezavisni (su) ... i od glagoljske prozne legende i od talijanskih proznih i versificiranih redakcija.«¹⁰ I dok je drugi dio ove teze u raspravi besprijekorno argumentiran, prvu njezinu polovicu — iza koje ne stoji takva argumentacija — valja, nedvojbeno, kritički razmotriti u okvirima jedne temeljitije tekstološke i filološke ekspertize. U nastavku gornjeg zaključka, autor još dodaje da se hrvatskolatinički tekstovi ovog prikazanja »sasvim usko naslanjaju na latinski prozni tekst stare redakcije koja je pak bila poznata i redaktoru hrvatske glagoljske obrade«¹¹ (C. Verdiani uzima kao vjerojatni zajednički latinski predložak tekst pasije sv. Margarete — nastao vjerojatno prema rukopisu irskog podrijetla — zabilježen u kodeksu iz Bouuija *Ms. Vaticano Latino 5771*, pisanom od više ruku u drugoj polovici IX. st.). Izuzmu li se, međutim, neke tekstovne lakune, praznine u prikazu zbivanja, locirane na istim točkama — u odnosu prema latinskoj legendi i latiničkim rukopisima prikazanja — obaju glagoljskih rukopisa legende¹² što ih usporedo s *Vat. Lat. 5771*. navodi Verdiani, ti se tekstovi, u svemu ostalom, također »sasvim usko naslanjaju« na latinsku proznu pasiju, podudarni su s njome i u detaljima. Pa ipak, upravo su te lakune bile dostatnim razlogom za zaključak kako se glagoljska legenda ne može ni u čemu smatrati činiteljem relevantnim za oblikovanje latiničkog hrvatskog prikazanja.¹³

S metodološkog motrišta, ovo odlučno isključivanje prethodne glagoljske hagiografskolegendarne tradicije kao mogućeg obzora iskustva tvorcu prikazanja, utemeljeno na takvoj argumentaciji, izgleda danas jednostranim i nedovoljno uvjerljivim poznavatelju procesâ i odnosâ u književnosti hrvatskog srednjo-

⁷ Točnije: 'redakcije hrvatskolatiničke' (zbog opozicije prema: *hrvatskoglagoljske/glagoljičke*). U Verdianija su, naime, u opoziciji *hrvatski (=latinički) : glagoljski* (isp. npr. *testi croati — testi glagolitici* ili: *redazioni croate — redazioni glagolitiche*).

⁸ *Il codice Dalmatico-Laurenziano...*, str. 75 (kurziv E. H.).

⁹ Kratica C. Verdianija za *Firentinski hrvatski zbornik* (Dalmatico-Laurenziano).

¹⁰ Isp. *O Marulićevu autorstvu Firentinskog hrvatskog zbornika iz XV. stoljeća*, Split, Cakavski sabor, 1973, str. 42.

¹¹ *Ibid.*, str. 42.

¹² Oba teksta pripadaju istoj redakciji. Varijante su, s tekstološkog motrišta, zanemarive. Spomenute lakune u ta dva rukopisa legende nemaju uvijek isti opseg.

¹³ V. referentni tekst uz bilj. 8.

vjekovlja.¹⁴ Činjenično je stanje u svezi s ovom problematikom, naime, moguće ipak interpretirati nešto drugačije nego pred trideset godina. Svoju je prosudbu odnosa glagoljske prozne legende-pasije i prikazanja C. Verdiani utemeljio na dva glagoljska teksta koji su mu, kako kaže, bili poznati. To su: legenda iz *Code Slave 73* pariške Narodne biblioteke ('glagoljski pariški' ili GP u Verdianija) koji sam svojedobno nazvao *Borislavičevim zbornikom*¹⁵ jer ga je god. 1375. prema podacima u kolofonu pisao pisac Gregorij Borislavić 'is' Modruš' s' Gorice« 'prizidnicama' crkve sv. Julijana u Šibeniku — pa prema tome pripada 14, a ne 15. stoljeću kako piše Verdiani, dok je drugi tekst iz bodlejanskog rukopisa (ne rukopisa 'a Zagabria' kako stoji u Verdianija koji ga i obilježava kraticom GZ, tj. 'glagoljski zagrebački') *MS. Can. lit. 414* (Canonicijeva zbirka). Marin Tadin u svom opisu glagoljskih rukopisa u oksfordskoj Bodleian Library utvrđuje da je to »*A fifteenth century manuscript...*«^{15a}; zapisi su iz 1448, 1480, 1482. Ne pripada, dakle, 16. stoljeću kako je zabilježio C. Verdiani.¹⁶ S tekstološkog bi aspekta, zacijelo, bilo razložnije da je već spomenuti latinski tekst iz *Vat. Lat. 5771*, umjesto s legendom iz bodlejanskog glagoljskog kodeksa 414, isporučen izravno sa *starijom* glagoljskom verzijom u *Borislavičevu zborniku* (za tekst koje i sâm autor, posve ispravno, konstatira da je »*più prossimo all' originale latino*«), a da su tekstovne varijante u kritičkom aparatu dane iz mlađeg, jezično-stilski i sadržajno-oblikovno nemarnije pisanog teksta u zborniku *MS. Can. lit. 414*.

Pažnje je, svakako, vrijedan i podatak — o kojem, začudo, C. Verdiani ne raspravlja — da oba glagoljska teksta s kojima on operira pri tekstološkoj obradi, ma koliko bili bliski (izuzmu li se lakune) latinskoj proznoj legendi iz rukopisa *Vat. lat. 5771*, imaju zajednička, tekstološki relevantna, mjesta kojima *podjednako odstupaju od tog latinskog teksta*, nadopunjuju ga, proširuju, tako da imamo sada lakune u *latinskoj verziji* prema glagoljskoj, a ne samo obratno (isp. npr. Margaritin odgovor Olibriju na početku drugog dana mučenja znatno opširniji i ekspresivniji od onog u latinskoj redakciji, ili odlomak s lijepom molitvom Margaritinom prije pogubljenja i spominjanjem čudesnih izbav-

¹⁴ Na Verdianijev metodološki neprimjeren pristup *Firentinskom hrvatskom zborniku* i problematici vezanoj uz taj rukopis, upozorila je još god. 1976 — dokumentirano i kritički — Dragica Malić u svom radu *O Verdianijevu pristupu Firentinskom zborniku*, »Forum« 9, Zagreb JAZU, 1976, str. 401—425.

¹⁵ Isp. Eduard Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, ŠN Liber, Zagreb 1975, str. 437.

^{15a} Isp. Marin Tadin, *Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford Slavonic Papers, Oxford V, 1954, str. 139.

¹⁶ *Il codice Dalmatico-Laurenziano...*, str. 75.

ljenja Danijela, Jone, triju mladića iz ognjene peći, Suzane;¹⁷ zamjetne su lakune u latinskom tekstu pri razgovoru s mučiteljem u prizorima pogubljenja ili vapaju demona nad Margaritinim mrtvim tijelom i likovanju anđela koji njenu dušu »prišadše ... ponesti ju na nebo«; karakteristično je za ove glagoljske tekstove i opširno obraćanje goluba Margariti u tamnici prema svega jednoj rečenici u latinskoj verziji i dr.).

Navedeni primjeri¹⁸ upućuju na zaključak da su obje glagoljske verzije iste redakcije *Čtenie svete Margarite*, što ih C. Verdiani donosi kao paralele uz rukopis *Passio sanctae Margaritae virginis* iz kodeksa *Vat. Lat. 5771*, oslonjene na neki latinski tekst pasije vrlo bliz onome iz *Vat. Lat. 5771* (i triju latinskih kodeksa navedenih u varijantama), ali ne u svemu i istovjetan s njim (ili njima).

Ima li se na umu Verdianijevo upozorenje kako u srednjovjekovnoj talijanskoj (talijansko-latinskoj) književnosti postoje »... gli innumerevoli testi manoscritti della Legenda...«¹⁹ čini se logičnim da je već 1957, na samom početku ovih Verdianijevih istraživanja, valjalo, makar teorijski, pretpostaviti da je i u hrvatskoj srednjovjekovnoj glagoljskoj knjizi *moglo biti* i tekstova koji su pripadali *jednoj drugoj* redakciji ove popularne, dramatične legende u kojoj nije bilo tekstovnih praznina zbog kojih je C. Verdiani definitivno isključio mogućnost oslanjanja autora latiničkog prikazanja o mucu svete Margarete na bogatu, jezično i stilski razvijenu i iznijansiranu, glagoljsku hagiografsko-legendarnu tradiciju. Spoznaje o odnosu starije hrvatske latiničke (crkvene prvenstveno, ali i svjetovne) i srednjovjekovne glagoljske književnosti što su u našoj književnoj historiografiji postupno oblikovane i sazele na protegu od 30-ih godina ovog stoljeća, od fundamentalnih radova Franje Fanceva, do recentnih istraživanja, nalagale su, međutim, talijanskom istraživaču stvarno i veću mjeru opreza u prosudbi svakog elementa koji je mogao utjecati na donošenje takva zaključka: bilo je potrebno sva-

¹⁷ Ibid., str. 109.

¹⁸ Kao i ona — ne baš malobrojna — mjesta na kojima se glagoljski rukopisi podudaraju ne s tekstem legende u *Vat. Lat. 5771*, već s *varijantama* iz drugih latinskih rukopisa (iste redakcije) koje C. Verdiani navodi u kritičkom aparatu svog izdanja (1957). Karakterističan je primjer takva odnosa deskriptivni ulomak iz dijaloga što ga u tamnici vode Margarita i 'Beel'zebub' s prizorom (koji će biti prenijet kao didaskalija u prikazanje) gdje »... tada blažena Mar'garita èt, dèvla za vlasi i vrže i na zemlju i položi *desnu nogu svoju* na grlo njega i reče...«. U *Vat. Lat. 5771* stoji »... et posuit *pedem suum*...« (u prikazanju samo »... i *sta mu* na grlo...«), a u *sva tri* latinska varijantna rukopisa opis je podudaran s onim glagoljskim verzijama »... et posuit *pedem suum dextrum*...«.

¹⁹ *Il codice Dalmatico-Laurenziano ...*, str. 75.

kako, više analitičke točnosti, metodološki drugačije osmišljenog tekstološkokritičkog ispitivanja odabranih rukopisa.

Evidentno — i za hrvatsku književnu historiografiju i arheografiju kroz vrlo dugo vrijeme izrazito karakteristično — zaostajanje u književnopovijesnom studiju, tekstološkokritičkoj obradi i izdavanju književnog nasljeđa srednjovjekovlja bilo je razlogom što C. Verdiani nije 1957. zaista mogao znati za postojanje još *jedne glagoljske redakcije* Pseudo-Theotimove legende o sv. Margareti osim one koju je našao u već spomenutim glagoljskim tekstovima. Riječ je o skraćenoj verziji pasije²⁰ kao dijelu oficija u 'proprium sanctorum' *Dabarskog brevijara* iz god. 1486. (rkp. JAZU III c 21). Iako reduciran na opseg nešto duljeg brevijarskog 'čtenie', ovaj tekst legende očito pripada redakciji drukčijoj od one što je poznajemo iz ranije citiranih glagoljskih zborničkih rukopisa. Znatno je, pored ostalog, opsežniji — i drastičniji repertoar muka i poniženja kojima je podvrgnuta mučenica. Dramatičnost zbivanja tako je ovdje npr. pojačana scenama u kojima Margaretu nagu vuku za kosu i tuku batinama ili onim drastičnim prizorom kada Olibrij »povele ju povisiti i k'ruveli želez'nimi strgati sas'ki ee« (što podsjeća na martirij sv. Agate otkuda je vjerojatno i preuzeta²¹ ta muka, što inače nije među mučenjima kojima je Olibrij podvrgnuo sv. Margaretu). Ni prizora slugu koji se, prije nego što će je baciti u tamnicu, izruguju njenoj nagosti ili onoga s podizanjem na magarca i rezanja s »18 železi« nema u zborničkoj redakciji. Posebnost je ove brevijarske redakcije (njezina predložka) i u tome što Margariti Theotim, tobožnji pisac legende i svjedok zbivanja — a ne njena 'doika' kao u zborničkoj redakciji ili 'baba' u prikazanju — donosi u tamnicu 'hlěb6 i vodi', a napose je karakteristično što — kao i u talijanskim legendama i prikazanjima²² u odlomku u kojem đavao odgovara mučenici na pitanja o njegovu rodu i imenu ovdje dolazi *samo jedno ime: Vel'zeul6 (pokon'nik')* dok u zborničkoj redakciji dolaze *dva imena: »Vel'tiskoe* ime mně a potom' toga *Beel'zebub6*«. ^{22a} Upravo taj broj imena C. Verdianiju je te-

²⁰ Otisnutoj kao prilog uz ovaj rad. S obzirom na metodu i posljedak raščlambe ostvaren na osnovi poznatih mu glagoljskih rukopisa legende, ni uvid u ovaj brevijarski tekst o Margareti ne bi zacijelo izmijenio Verdianijev sud o odnosu glagoljske legendarne tradicije i latiničke Muke.

²¹ U *Dabarskom brevijaru*, naime, 'čtenie' sv. Agate — u čijem je martiriju odsjecanje dojki škarama — dolazi (na f. 213 r/v) prije 'čtenie' sv. Margarite, pa je to, moguće, ponukalo glagoljaškog pisca ponijetog dramatismom zbivanja na pripisivanje te muke i sv. Margareti. Kršćanska ikonografija lik sv. Agate inače prikazuje s plandjem na kojem su odrezane dojke (i oruđa mučenja — škare ili nož).

²² *Il codice Dalmatico-Laurenziano . . .*, str. 75.

^{22a} *Borislavičev zbornik*; u *MS Can. lit. 414* stoji umjesto *Veltiskoe, Velětarskoe ime* uz *Vel'zeul6*.

meljni razlog za zaključak »da prozna legenda o sv. Margareti u hrvatskim glagoljskim redakcijama²³ potječe iz latinskog teksta koji je uzet iz rukopisa *Vat. Lat. 5771*. Naime, u dvjema hrvatskim glagoljskim proznim redakcijama đavao je imenovan posebnim imenom (*Velziskog*²⁴), kojeg drugdje nema ni u jednoj od mnogobrojnih latinskih redakcija što sam ih mogao konzultirati. A to ime dolazi i u proznim hrvatskoglagojskim i u versificiranim (hrvatskolatiničkim, nap. E. H.) redakcijama.«²⁵

Sudeći po apoziciji *pokon'nik*, u brevijarskoj redakciji kao i po čitavoj konzervativnoj crkvenoslavenskoj jezičnoizražajnoj fakturi teksta, riječ je ovdje o prijevodu iz vrlo arhaične matice (što upućuje na činjenicu da su hrvatskoglagojski prijevodi legende o Margareti nastajali rano, moguće u vremenu nakon senjskog i omišaljskog privilegija — 1248/1252 — Inocencija IV, kada je počelo prilagođavanje glagoljaških liturgijskih knjiga latinskim i intenzivnije prevođenje latinskih tekstova na tradirani crkvenoslavenski jezik hrvatskog tipa). Ta je imenica ekvivalent grčkim terminima *ἀρχηγός*, lat. *dux*, *auctor* ili *προϋχων*, lat. *praecellens* (odličnik, znamenit, slavan, onaj koji se ističe iznad sviju) i nije baš česta; dolazi u crkvenoslavenskim apostolima i menologijima. U ovoj apozitivnoj uporabi ona, čini mi se, objašnjava onaj stih u prikazanju u kojem Belzebub o sebi kaže: »U paklu se mnogo *sloven*.« Proznog ekvivalenta tom stihu nema inače ni u *Vat. Lit. 5771* ni u glagoljskim zborničkim tekstovima. Nije li moguće autor prikazanja imao pred očima prozni tekst s takvom kvalifikacijom Belzebuba? Na redakciju legende različitu od one koju predstavljaju tekstovi u *Borislavićevu zborniku* i *MS. Can. lit. 414* upozorava i to što u ovom brevijarskom tekstu dolazi epizoda u kojoj Margareta udara đavla: »... *ět' i i udri i v' čelo tri k'rat6 ... glagoljući...*« prije nego što joj kaže ime, čega nema ni u latinskoj redakciji iz *Vat. Lat. 5771* ni u citiranim glagoljskim proznim verzijama. Otuda zacijelo, prema takvoj redakciji, potječe onda tekstovno adekvatna didaskalija s tučenjem đavla u

²³ C. Verdiani misli na dvije zborničke verzije (iz *Borislavićeva zbornika* i *MS. Can. lit. 414*) iste glagoljske redakcije legende.

²⁴ *Velziskog* je latinska verzija imena. Oblici iz glagoljskih tekstova navedeni su više. U prikazanjima dolazi oblik *Bezes* umjesto *Velziskog*.

²⁵ O *Marulićevu autorstvu...*, str. 44. Koliko je važno pri ovakvom raspravljanju vođenje računa i o svakoj pojedinosti u cjelini podataka relevantnih za donošenje zaključaka u svezi s postavljenim problemom, pokazuje i jedan slučaj s Margaretinim imenom u proznim tekstovima i prikazanju. Ni u legendi iz *Vat. Lat. 5771* ni u glagoljskom tekstu iz bodlejanskog zbornika 414, Margareta naime ne spominje svoje ime kada se prvi put sretne s Olibrijem. U *sva tri* latinska varijantna rukopisa, u *Borislavićevu zborniku* i *prikazanju*, ona se, međutim, imenuje: »*Meum nomen est Margarita*« / »*Nomen meum Margarita dicor*«, a u glagoljskoj verziji »*Ime moe Margarita imenuet' se*«.

našim prikazanjima («... sveta Margarita popade i poča ga biti govoreći...»). Prije toga je didaskalija za scenu u kojoj mučenica hvata Baal Zebuba za kosu i baca ga na zemlju, stajući mu nogom 'na grlo'.

O popularnosti u srednjovjekovnoj hrvatskoglagoljskoj knjiži upravo ovog dijela legende o Margareti gdje se ona kako sama kaže »licem k licu« sukobljava i obračunava s iskonskim zlom, »siluju zmijsa velikago«, s Rufonom i Belzebubom (a na tome je i težište dramske tenzije u prikazanju) svjedoči i fragment legende uklopljen u didaktičkomoralizatorski sadržaj crkvenog govora *Ot pokañniè grihov'* iz *Grškovièeva zbornika* (vjerojatno Istra, 16. st.; rkp. JAZU VII 32, f. 126 v — 129 v). Autor teksta preuzima kao 'ekšempl' epizodu u kojoj zmaj — davao Rufon proždire mučenicu, ali se raspada »a ona cela bi svetoju molitvoju«. Nakon toga Margarita energično djeluje: »I vidivši sveta Margarita dviže se na n' I udari i ruku v čelo · I porazi i na zemlu I sta mu na grli nogama svojima · I nače ga mučiti veliju muku.«

U ovoj tekstološki relevantnoj sekvenci kao da se nazire spoj dviju tekstovnih situacija: one iz kraće, brevijarske redakcije (koja je očito derivirana iz nekog, nepoznatog nam, punog teksta legende) sa scenom udaranja 'dévla' u čelo — samo što ovdje nije spomenut i broj udaraca («... tri k'rató...») kao tamo — i prethodno citiranog prizora iz pune zborničke redakcije, u kojemu Margareta hvata Belzebuba za kosu, baca ga na tlo i staje mu nogom na grlo. S obzirom na kratkoću ulomka Margaretine pasije što je unijeta u 'slovo' *Grškovièeva zbornika* teško je odrediti da li je ovako pojačan prikaz izravnog sukoba Margarete i sile zla samo posljedak kreativnosti glagoljaškog pisca ovog 'slova' koji — znajući za obje varijante — sjedinjuje ih radi postizanja što snažnijeg dojma²⁶ na slušateljstvo ili je to indikacija postojanja još jedne redakcije legende, u kojoj je ta sekvenca izvorno bila oblikovana ovako kako je to u govoru *Ot pokañniè grihov'*. Za senzibilitet srednjovjekovnog primatelja bilo legende, propovijedi ili prikazanja taj je prizor đavla pod nogama slabe »divojčice« Margarite u svakom slučaju bio nedvojbeno doživljajni, religioznoemocionalni klimaks. Pisac ga je ovdje stoga hotice i stilizirao povišeno — anafomom i paralelizmom. U nastavku je vrlo skraćeno interpretiran razgovor između đavla i Margarete, o njegovu otpadništvu, o tome »kto su služitelji ... i svētnici« njegovi s kojima se on bori protiv svakog »člověka Bogu služeća«²⁷ da

²⁶ Paralela postupku s uvođenjem scene sjećanja dojkici u lekciju oficija i homiliju *Dabarskog brevijara*? Isp. bilj. 80a.

²⁷ Sve su to elementi sadržaja koji, u razvijenom obliku dolaze u latinskim tekstovima (*Vat. Lat. 5771* i paralelnim rukopisima) i našim prikazanjima, ali ih nema prva glagoljska redakcija u *Bori-slavièevu zborniku* i *MS. Can. lit. 414*.

zatim, napuštajući fabularni tijek legende, pređe u didaktičko-moralizatorski intonirano nabranje dvanaest rodova grešnika koji ga slijede kao Krista dvanaest apostola. Legendi se pisac vraća na kraju ovog 'slova' napomenom »*Mučivši ga sveta Margarita pusti ga*« (što ima opširni tekstovni istovjetnik u prikazanjima²⁸: »Ruka moja ti priteže / hod' od mene tja najbrže...« itd., ali ne i u glagoljskim tekstovima legende 'prve' redakcije).

Inače, fabularna okosnica teksta oficioja *Na danó svete Margarete đevi i mučenice* (lekcija sa pasijom, ali i homilija) iz *Dabarskog brevijara* pruža još elemenata relevantnih za ocjenu značajki njezina razvijenog predložka. Tako npr. ova skraćena brevijarska verzija nadopunjuje redakciju iz *Borislavićeva* i bodlejanškog *MS. Can. Lat. 414* zbornika i u jednom, za tekstološko ispitanje, utvrđivanje odnosa redakcija, uvijek važnom detalju — broju. Ovdje, naime, dolazi pasus s napomenom o Margaretinim godinama »*Bivši ei·DI·/15/ lēt6...*«. Ostala dva glagoljska prozna teksta (kao ni prikazanjâ) nemaju taj podatak, premda on dolazi u latinskoj redakciji iz *Vat. Lat. 5771* (»*Erat autem annorum XV...*«; u jednoj drugoj latinskoj verziji iste redakcije, kako upozorava Verdiani, stoji broj XII²⁹). I na drugim se mjestima, ove skraćene verzije 'druge' redakcije Margaritine legende — kao i u odlomku legende iz *Grškovićeva zbornika* — ponekom rečenicom ili tek s dvije-tri ključne riječi naznačuju mjesta razvijenih tekstovnih cjelina nesačuvane »druge« redakcije što je jasno uočljivo iz uspoređivanja takvih rečenica — indikatora s latinskim, potpunim, tekstom ili tekstom prikazanja. A kada su — što je najvažnije — takve rečenice, kao krajnje reducirana parafraza neke opširne tekstovne sekvence, locirane upravo na onim mjestima gdje glagoljski rukopisi legende »prve« redakcije, što ih C. Verdiani konfrontira s latinskim tekstom, imaju veće lakune ili pak izostavljene tek neke karakteristične elemente sadržaja, onda to, svakako, valja ocijeniti kao upozorenje na postojanje jedne cjelovite pune redakcije u kojoj *na tim točkama nije bilo praznina*.

II. Odnos glagoljskih i latinskih tekstova legende-pasije sv. Margarete

Polazeći od načela takva pristupa tekstološkoj raščlambi, koji različit fizički opseg uspoređenih tekstova hijerarhizira kao drugotno važan, formalan element te — po vrlo aplikabilnoj odredbi J. Hamma — u prvom redu »svoje kriterije traži u sadržaju (u

²⁸ Isp. Franjo Fancev, *Grada za povijest hrvatske crkvene drame...*, str. 33.

²⁹ *Il codice Dalmatico-Laurenziano...*, str. 79.

unutarnjoj analizi) spomenika«,³⁰ zacijelo nije nesvrhovito u potkrepu prethodno iznesenoj pretpostavci navesti još nekoliko paralela:

Vat. Lat. 5771

... et ablauat me aqua ista in vitam eternam.

Grškovičev zbornik

... i budi m'ne bana netleniè v životó vèčni.

Prikazanje (zadarski tekst)

Ovom vodom da polita / neskončana bude lita!

Vat. Lat. 5771

Et facta est uox columbę de celo dicens: »Veni Margarita, in requiem Christi tui, ueni in regno celorum. Beata es quia coronam uitę accepisti ...

Grškovičev zbornik

I sveti duhó goľubomó prišadó ... I glagola ei g'rèdi v' pokoi tvoi vèč'ni èko ugotova sebe vèč'ni venacó ...

Prikazanje (zadarski tekst)

... sliša se glas s neba govoreći (didaskalija)

Hod' u pokoj k meni gori ... / ... Dojdi sa mnom kralovati ... /

... krunom božjom okrunena

Vat. Lat. 5771

Sed peto te agna Dei relaxa me modicum ...

Grškovičev zbornik

Blažena Margarito, popusti me malo ... (f. 128 v)

Prikazanje (zadarski tekst)

Htij me malo popustiti ...

Vat. Lat. 5771

Ecce a tenera puella superatus sum. Et hoc mihi dolet ...

Grškovičev zbornik

I nače dèval' tužiti govore koliko pobien bih' divu. (f. 128 v)

Prikazanje (zadarski tekst)

Da divojka mene dobi / velika mi žalost to bi

III c 21

I se èvi se ei d'èvló gor'kae uvi m'ne glagolei èko premože me ...

(f. 254 c)

Vat. Lat. 5771

Nam qui tibi similes sunt confusus et uacuuus discedo ab eis quemad modum et a te hodie (str. 99. Tekst bliži prikazanju; ipak, osnovna misao je ista).

Grškovičev zbornik

... ne pridu totu kadi bude ime tvoe pisano (f. 128 v)

Prikazanje (zadarski tekst)

Ki priliku tvoju ima, oblast nimam ja nad njima [...] Kih priliku tebi najdu, osramoćen od svih zajdu ...

³⁰ Josip Hamm, *Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima*, Radovi Staroslavenskog instituta knj. 3, Zagreb 1958, str. 107.

*Vat. Lat. 5771*³¹

... uidi oleum sanctum ad me uenientem [var. descendentem]
Grškovičev zbornik.

... telo moe lēki olēmó pomazaet' sē ... (f. 254 c)

Prikazanje (zađarski tekst)

Vidila sam ja 'svet' uli/kadi moju glavu poli.

Glagoljski tekst fragmenta iz *Grškovičeva zbornika* — očito dio nekog cjelovitog rukopisa pasije — zamjetno se bliži latinškom (i prikazanju) na onim mjestima gdje *Borislavičev zbornik* i *MS. Can. lit. 414* nemaju istovjetnih sadržajnih elemenata.³¹

Za ispunjenje namjere ovog raspravljanja nije svakako ni u kom slučaju od marginalna značenja činjenica da su mjestimice glagoljski rukopisi legende sadržajno bogatiji, dotjeraniji u smislu oblikovanja tekstovnih pojedinosti od latinske verzije iz *Vat. Lat. 5771* (i paralelnih latinskih rukopisa koje navodi C. Verdiani). Neprijepornu sposobnost srednjovjekovnih glagoljaških pisaca i prevoditelja za individualno oblikovanje teksta, njihov osjećaj za nijansiranje i štilizaciju, smisao za funkcionalno iskorištavanje razvijenih stilsko-izražajnih potencijala književnog jezika kojim se služe (ovdje je to hibridni crkvenoslavensko-čakavski jezik) otkrivaju npr. i ove paralele iz zborničkih *Čtenie svete Margarite* i rkp. *Vat. Lat. 5771*:

»Et dum hæc diceret, subito lumen refulsit in carcere, et crux Christi uidebatur usque in celum et columba sidebat super ipsam crucem et dicebat beatae Margaritae: »Te sancta expectant portę paradisi«.

[»... dicebat: Beata es Margarita, quae draconem occidisti, quae dentes eius comminuisti. Beata est Margarita quae uirginitatem desiderasti, tibi es parata coron a glorie, te expectant portę paradisi«.]

»I gda sie reče blažena Margarita naglo svēt' prosiē v tamnici i križó Hróstovó vijaše se do neba I. golub' sijaše na tom križi i govoraše

Blažena esi Mar'garita ka dev'stvo želila esi · Rufona ubila esi · V niebesko otačas'tvó želila esi · Tebe vrata svetago rač čekajut' i meju vsimi vó ne v'hodećimi tebi něka est ot Boga ugotovana kruna pravdě.

³¹ U tekstološkom studiju odlomci, objektivno, mogu predstavljati značajan element raspravljanja: čak i onda, naime, ako ne donose neki s tekstološkog motrišta ključno važan podatak (kakav je slučaj npr. s već spomenutom epizodom o Margaretinu udaranju Belzebuba u čelo), oni — nadopunjujući na prikazani način dijelove sadržaja poznatih nam rukopisnih cjelina — upućuju na svoju pripadnost nekoj drugoj, potpunijoj verziji (ili čak posebnoj redakciji) koja nije sačuvana. Kao metodološko načelo, ovo se, jasno, ne odnosi samo na studij konkretnog problema — tekstova o martiriju »janjice Kristove i rabe« *Margarete* — već se pretpostavlja šira primjenljivost ovakva shvaćanja.

[Počieši že na loně svetih6 patriarah6 tvoih6 · sie že i pročee glagolav6 golub6 v'zide na nebo³²]³²«

Glagoljska legenda, kako se vidi, ima tekst sadržajno gotovo istovjetan (počevši od »*Blažena esi...*«) latinskom tekstu u zagradama koji *ne dolazi* u *Vat. Lat. 5771*, već u jednom od triju latinskih rukopisa (*Codex Mombritius* = oznaka *M.* u Verdianija) iste redakcije, iz kojih C. Verdiani navodi varijante u kritičkom aparatu.^{32a} Znači, glagoljaškom je prevoditelju — autoru protografa *Čtenie svete Margarite* — bila dostupna i jedna takva latinska verzija koja se u nekim pojedinostima lučila od one u *Vat. Lat. 5771*. Kada se ovome doda da brevijarska legenda u glagoljskom *Dabarskom brevijaru* predstavlja kratku verziju jedne druge redakcije pasije svete Margarete, onda se posredno može zaključiti i nešto o tekstovnim fondovima, značajkama književnih veza, o duhovnom strujanju i dodirima između glagoljaške i latinske sfere naše srednjovjekovne književnosti i kulture.

Vat. Lat. 5771:

»Et fixit genua in terra, et expandit manus ad orationem dixit...«
Glagoljski je tekst izražajni i poetičniji:
»I prekloni kolěna svoē na zemlju · i v'zdviže rucē svoi na nebo k' Gospodevė · i izliē molitav' svoju rekući...«

Vat. Lat. 5771:

»Decet te, prefecte, meum Dominum adorare et Christum filium eius, et amicus esse prophetarum si dignus eras, et non esse amicus idolorum surdorum et mutorum.«

Borislavićev zbornik:

»Ne pristaju tebi · ni poklonju se bogom' tvojim' glusim6 i nimim · Na³⁵ podobaet6 tebi vladav'če nemilostivi Bogu moemu vsemoguću tvorcu neba i zemle · mora i vsēh' ka v nih sut6 · Isuhrōstu sinu ego pokloniti se · i priētel' biti prorok6 ego ako dostoeñ' ot tuđe budeši · i ne budeši rabot'nik6 idolov' tvoih'.«

³² Odlomak u [] preuzet je iz teksta legende u rkp. *JAZU III c 21*.

^{32a} Ovakvi su slučajevi korespondentnosti glagoljskih tekstova legende, s varijantnim latinskim tekstovima uz rukopis *Vat. Lat. 5771* (isp. bilj.) relevantni i za ocjenu odnosa legendarne proze i prikazanja. Nerijetko se, naime, dešava da, kao i u navedenom primjeru, interpretacija sadržaja u prikazanju bude posve podudarna upravo s glagoljskim tekstom i paralelnim mjestom u nekom od onih triju varijantnih latinskih rukopisa iz kritičkog aparata Verdianijeve rasprave, a ne s tekstom iz *Vat. Lat. 5771*. C. Verdiani je detekciju takvih korespondentnosti, na žalost, izostavio pa je za nj tekstovna situacija legende iz rkp. *Vat. Lat. 5771*, ipak, ostala jednim mogućim predloškom prikazanja *Muka svete Margarite*.

³⁵ Ovakvo je u *Borislavićevu zborniku* (u *MS. Can. lit. 414 : ne*). Verdiani stavlja uz ovaj veznički oblik upitnik (*Il codice...* str. 102), iako je ovdje mjesto upravo za *na* (= već, nego<n6), a nikako za *ne*. Title su u ovom odlomku (kao i u svim ostalim citatima iz glagoljskih tekstova) razriješene. Vlastita imena bilježe se velikim slovom.

I ovdje glagoljski pisac razvijenije i stilski pregnantnije od latinskog iskazuje Margaretinu postojanost i odanost svojoj vjeri.

Vat. Lat. 5771:

»... *Olibrius iussit eam recludi in carcerem...*«. Ovo je mjesto u rukopisu *MS. Can. lit. 414* prenijeto doslovno: »*Oliberii ... povele ju v tamnici zatvoriti.*« Gregor Borislavić u svom zborniku interpretira, međutim, ovaj odlomak nešto drugačije: »*Olibrii ... povelē ju v' tamnicu tamnu zatvoriti.*« Paregmenonom se očito želio postići — kao i u usmenom narodnom stvaralaštvu — viši stupanj dojmljivosti. Upravo tu sklonost pojačanju ekspresivnosti individualno osmišljenim, nerijetko vrlo kreativnim stiliziranjem u detalju, nijansi, očituju kopisti — redaktori glagoljskih rukopisa legende na nizu mjesta.³⁴ Odlomak latinske pasije: »*Nunc fidei meam florentem video, gaudium vidi animę meę. Vidi Rufonem demonem in terram prostratum...*« (*Vat. Lat. 5771*; uz manje razlike koje se ne odražavaju u osobitostima glagoljskih tekstova tako je i u latinskim rukopisima iz kritičkog aparata Verdianijeve studije) u glagoljskoj verziji izgleda npr. ovako:

»*Vidih' vĕru moju prebivajuću v' tebĕ za velič'stvo sili tvoee. Vidih' križ' moi proc'vatuć' : vidih' Rufona na zemlju prostrta s' vseju ego zloboju.*«

Lapidarni odgovor krvnika na Margaretinu molbu da pričeka s izvršenjem kazne dok se ona pomoli: »*Pete quantum vis*« u glagoljskom se tekstu oblikuje mnogo sadržajnije »*Prosi koliko hoćeš i moli Boga tvoego i pomeni me.*«

Uopće, završni dio pasije, s dominantnom scenom smaknuća kao kulminacijom, raspletom dramatičnog zbivanja, kao da je predstavljao izazov glagoljaškom autoru za neposredniju i slobodniju interpretaciju u odnosu na latinsku verziju iz rkp. 5771 (i sve njezine varijantne tekstove):

»*Frater tolle nunc gladium tuum et percute me. Ecce uici mundum.*« *Ille dixit: »Ego non facio, neque interficio sanctam uirginem Dei. Deus autem tibi locutus est; propterea te non possum interficere.*« (*Vat. Lat. 5771*)

Odgovarajući glagoljski tekst stiliziran je protežitije, s pojedinoštimama kojih nema u latinskim rukopisima³⁵ i koje ističu ekstatič-

³⁴ Ovdje se navodi tek nekoliko primjera. Pisac legende u *Dabar-skom brevijaru* nalazi na ovom mjestu vlastito rješenje: »... povele že ju v' ljutu tamnicu vrići...«. Epitetom je ostvarena ekspresivna nijansa također bliska duhu usmenoknjiževnog iskaza.

³⁵ Isp. spacionirane dijelove. Mnoge slične podrobnosti u ovom i u drugim dijelovima obiju verzija nije moguće interpretirati. Morale bi biti dijelom parakritičkog aparata ili posebne popratne rasprave uz jedno buduće kritičko izdanje ova legenda svakako zaslužuje.

nost žrtve, štoviše, dovode Margaretino mučeništvo u izravnu svezu s Kristovom mukom i smrću (doslovan citat iz Lukina evanđelja):

»Sada brate vzdigni meč tvoi i učini ča učiniti imaš [udri me] se jure premogoh' sa svit' i ljubitele sega svita pobedih' milostiju Isuhrósta I prostri ruci svoi na nebo i reče *V ruci tvoi Gospodu predaju duhó moi* /ev. po Lk. 23,46/ Tada mučitel' reče [Ě sego ne stvoru · ni ubiju svetu dĕvu božiju · Gospodó Bogó] bo tebi govoril' est va obraze goluba zato te ne mogu ubiti]« (Iz *MS. Can. lit. 414*; dijelovi u zagradama preuzeti su iz *Borislavićeva zbornika*.)

Sve ove usporedbe latinskih i glagoljskih rukopisa Margaretine legende, otkrivenim varijantama, uočenom predilekcijom za specifično, emotivno nijansiranje iskaza, svjedoče, pored ostalog, o različitim stupnjevima jezično-izražajne kultiviranosti ostvaraja glagoljskih pisaca i prevoditelja, govore o njihovim subjektivnim prosudbama stilske ekspresivnosti: jednom riječju o njihovu poimanju onoga što je bilo 'ars verborum' epohe. Tako npr. dok pisac *Čteně svete Margarite* iz zbornika *MS. Can. lit. 414* svršetak legende interpretira slobodnije (u odnosu prema latinskom tekstu): »V'si vi bratiě i ses'tri slišite riči božie · služite umom' · položite Bogu nebeskomu um' · poklanaite se v' edin'stvě i v' troistve. Pamet blaženie Margarite da nas u svoih molitvah vspomenet' pred' gospodinomó Isuhróstom v věki věk' · Amen'«, dotle Gregor Borislavić u svom zborniku oblikuje ovaj odlomak kao rečenični niz po drugačijoj shemi: *predikat — objekt / objekt — predikat* (= 4 x), čime postiže sasvim drugačiju intonaciju i ritam (u njegovu tekstu nema onog nelogičnog ponavljanja objekta *umom' — um'* kao u prethodnom citatu gdje je pisac izostavio objekt *srcem*: »Vsi vi bratiě i sestri · slišite slovesa božie · Sróócem' služite · um' položite · Boga nebeskago poklanaite v' edin'stvě i v' troistvi · Pamet' blaženie Mar'garite tvorite (ovog tvorite nema u *MS. Can. lit. 414*, niti u latinskim tekstovima): da nasó v' svoih' molitvah' vspomenet' prĕd' gospodomó našim' Isusom' Hróstomó · 'ki s' otcemó i duhomó svetim' živetó i kraljuetó bogó (u kurzivom otisnutom dijelu Borislavićev se tekst podudara s jednim od varijantnih latinskih rukopisa — *Cod. Mombritius* — a ne s *Vat. Lat. 5771*) · v věki věkovó · amenó...« Ostvarenim homeoteleutom i variranjem *redovni* (stilski neobilježeni) — *afektivni* (stilski obilježeni) red riječi postignut je ovdje osobiti koncinitet iskaza koji je bliz, ali nije i posve istovjetan onom u latinskom tekstu (iz *Vat. Lat. 5771*): »*Omnes audite* (u Borislavića: »*Slišite slovesa...*«) *corde conpungite / sensum ponite / Dominum adorete in unam trinitatem / Memoriam beatissime Margarite ut in suas nos preces memoretur ante Dominum nostrum...*«.

Upravljena podjednako na utvrđivanje tekstološki najrelevantnijih razlika, sličnosti ili istovjetnosti latinskih i glagoljskih rukopisa legende o Margaretinu martiriju kao i na ocjenu veza latiničkog prikazanja s tom prozom, sva ova razmatranja upozoravaju (s dostatnom argumentiranošću, cijenim) na činjenicu da je riječ o odnosima znatno složenijim nego što bi se to moglo pretpostaviti s temelja Verdianijevih izvoda u studiji *Il codice Dalmatico-Laurenziano*... Očito zbog širine zadatka koji je povjerio tom svom radu (prikazuje se čitav jedan rukopisni zbornik, raspravlja o grafiji, autorstvu, predlošcima članaka, njihovoj književnoj vrijednosti, paralelama i uza sve to donosi se rasprava o prikazanju *Muka svete Margarite* iz tog kodeksa), C. Verdiani nije, naime, uspio svoje zaključke o značajkama spomenutih suodnosa utemeljiti na potankoj unutarljivoj raščlambi, već se prvenstveno oslonio na jedan formalan, vanjski — u raspravljanju ne uvijek sâm po sebi dovoljno mjerodavan i pouzdan kriterij prosudbe (pri čemu su npr. bitni parametar, ponekad nedovoljno precizno konstatirane lakune).

Da je u, (pre)široko zamišljenoj, Verdianijevoj studiji ovakav metodološki pristup imao nerijetko za posljedak zaista stvaranje nedovoljno točne slike suodnosa latinskog i glagoljskih tekstova Margaretine pasije, pokazuju upravo njegova upozorenja na prazna mjesta u glagoljskoj redakciji pri njenu usporednom prikazu s latinskom iz *Vat. Lat. 5771*. C. Verdiani uzimajući, naime, nepotpuniji glagoljski tekst iz *MS. Can. lit. 414* kao osnovu za formalnu tekstološku usporedbu konstatira postojanje lakuna u glagoljskoj redakciji i tamo gdje ih stvarno nema (jer je bolji, stariji, glagoljski tekst iz *Borislavićeva zbornika* na nekima od tih mjesta posve istovjetan latinskom). Upozorenje na ovu činjenicu nije izlišno budući da je poznato kakav je zaključak Verdiani izveo upravo u svezi s tim tekstovnim neujednačenostima glede odnosa glagoljaške hagiografskolegendarne tradicije i latiničkih hrvatskih prikazanja *Muke svete Margarite*. Tako je npr. uspoređujući Theotimov prolog legendi: »*Ita laborate, ut accipiatis salutem et talem coronam, ut et mereatis requiem sempiternam cum beata Tecla et sancta Susana.*« (*Vat. Lat. 5771*) s glagoljskim tekstom (iz *MS. Can. lit. 414*): »... i kako trudite se da primete spasenie duš' vaših i tako krunu uteg'nete prići.«, Verdiani bilježi: (*Lacuna*).³⁶ Lakune, međutim ovdje nema niti bi je trebalo registrirati da je uzet tekst iz *Borislavićeva zbornika* u kojem, poslije riječi »... duš' vaših...« gornjeg glagoljskog citata dolazi »... i takovu krunu · da uteg'nete pokoi³⁷ vč'ni s' blaženom' Tek'lom' · i s' svetom' Suzanom'«

³⁶ Isp. *Il codice Dalmatico-Laurenziano*..., str. 78.

³⁷ U C. Verdianija je ovdje *koi* (umj. *pokoi*). Svoju transliteraciju *Borislavićeva zbornika* on je radio prema fotokopijama Staroslaven-

Isti je slučaj i u početnom razgovoru Margarete i Olibrija:
»Si non adoraueris deos meos [gladius meus dominabitur carni tuę, et ossa tua dispergam super ignem candentem. Nam si obaudieris me et adoraueris deos meos] corpus tuum, puella, erit mihi in amorem.« (Vat. Lat. 5771)

Usporedni glagoljski tekst iz MS. Can. lit. 414 sadrži samo ono iz latinskog što je ovdje ostalo izvan zagrada, pa autor rasprave ponovno konstatira: (*Lacuna*).³⁸ Kao i u prethodnom slučaju, tekst iz *Borislavićeva zbornika* vjerno slijedi latinski, nadopunjujući bodlejanski rukopis onim dijelom koji je u zagradama: [*»... mečó moi v'zgospuoetó pl'ti tvoei : i kosti tvoe rasstrču³⁹ na ogni : Da ako v'sposlušaeši me i pokloniši se bogom moim'...«*].

Prema Olibrijevu pozivu Margareti da poslušá njegov nalog i prinese žrtvu bogovima: [*Et prefecto clamabat*] *»Crede, Margarita, crede, et bene tibi erit super omnes puellas«* (Vat. Lat. 5771), C. Verdiani u glagoljskoj verziji također nalazi lakunu,⁴⁰ iako ovdje nešto niže dolazi istovjetan tekst, samo što ga, u slobodnoj interpretaciji glagoljaškog pisca, ne izgovara Olibrij (kojega autor isključuje) već njegova svita:

[*» : i vsi on'dě ki stahu viděhu glasom' velikim' govoreće vap'ěhu] věrni Margarěta i dobro tebi budětđ nad' vse děvice«* (iz *Borislavićeva zbornika*). I opet se, dakle, ne radi o tekstovnoj praznini već o 'prespajanju' tekstovnih elemenata. Odnos jednak ovom u glagoljskoj verziji uspostavljen je i u prikazanju gdje se Margareti također ne obraća 'gospodin Olibri' nego jedan od njegovih 'slugu' »ki ju frustaše»: *Promin' misal Margarita ... / Našim bogom ti se vrati / i nim hoti verovati / Svrh svih divic bolje t' bude /*.

Karakterističan je primjer, na Verdianijev način zamišljene i provedene usporedbe latinske i glagoljske redakcije legende, odnos uspostavljen među tekstovima u završnim sekvencama legende koje prikazuju zbivanja nakon Margaretina smaknuća. Konstatiraju se ovdje lakune i u latinskoj i u hrvatskoglagoljskoj verziji, ali se — na žalost — u parakritičkom aparatu ne upozorava — usporedbom relevantnih tekstovnih odsječaka — na činje-

skog zavoda u Zagrebu, a kako je ova riječ na pregibu knjige, na fotografiji je tamno polje, pa je očito stoga C. Verdiani nije uspio pročitati. Kontekst je tako ostao bez smisla. Valja zamijetiti da u transliteraciji glagoljskih tekstova u ovoj studiji ima podosta tiskarskih pogrešaka i nepreciznih čitanja, a kako nisu posebno istaknuta načela transliteracije, ne dobiva se jasan uvid u grafiju rukopisâ, te se, u tom smislu, ne može govoriti o pouzdanom kritičkom izdanju legende.

³⁸ *Isp. Il codice Dalmatico-Laurenziano ...*, str. 84.

³⁹ U Verdianijevoj transliteraciji greškom: *rasstrču*.

⁴⁰ *Il codice Dalmatico-Laurenziano ...*, str. 86.

nicu da su te mjestimične nepodudarnosti obiju verzija, u najvećem svom dijelu, posljedak drugačije rasporedbe, promijenjenog redoslijeda pojedinih epizoda ili ponavljanja istih sadržajno-tekstovnih pojedinosti u jednoj od verzija što, onda, autor 'druge' verzije, slijedeći logiku događanja, izostavlja u svom rukopisu. Tako se npr. kao lakuna u glagoljskoj verziji, prema latinskoj, navodi propuštanje teksta »*Et uenientes demones ad reliquias beate Margerite torquebantur*. *Infirmi uenientes saluabantur a langoribus suis et credebant*«. Doslovni hrvatskoglagoljski ekvivalent kurzivom otisnutom dijelu ovog odlomka dolazi, međutim, u tekstu legende nešto prije »*I prihoēhu bēsi k' moćem' blažene Margarite i mučahu se*« (varijanta iz *Borislavićeva zbornika*). Valja upozoriti da je navedeni latinski tekstovni odlomak, u stvari, sadržajem nemotivirano ponavljanje jednog gotovo istovjetnog prethodnog dijela teksta (»*Et ueniebant demones et torquebantur ...*«) — čega u glagoljskoj verziji nema. Drugi dio navedenog latinskog teksta također je sažeta parafraza jedne razvijenije tekstovne cjeline koja je u legendi zabilježena nešto ranije /»*Et ... omnes infirmi, ceci, claudi, surdi, debiles, impotentes, omnes ueniebant et tangebant corpus beatae Margarite et omnes salui fiebant*.« (prema kojoj i u glagoljskoj verziji dolazi odgovarajući širi tekst: »*I prihodeće nemoćni ... i dotikahu se tēla blažene Margarite i v'si zdravi bivahu ot [vsēh' nedugov', i] nemoći ih6 i vėrovahu [v'si v' Boga blažene Margarite*«).

Nema, dakle, zapravo lakune. (Isključena su samo suvišna ponavljanja). Lakune u glagoljskom tekstu anđeoske himne *Sanctus ...*, na koju upozorava C. Verdiani,⁴² također nema jer je na tom mjestu tekst iz *Borislavićeva zbornika* — za razliku od onog iz *MS. Can. lit. 414*. — potpun.⁴³

Razvidno je to iz usporedbe obiju verzija:

»*Non est similis tibi in diis, Domine, et non es secundum opera tua. Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth. Pleni sunt celi et terra gloria tua, osanna in excelsis. Benedictus qui uenit in nomine Domini rex Israel.*«

»*Nēst' podoban tebi Gospodī Bože v' bozih · i nēst6 po dēleh' tvoih' · [Svet' svet svet gospod6 Bog6 sabaoth'] : plna sut' nebesa i zemla slavi tvoee · Osanna v' višnih' · [Blagoslovlēn6 ki pride v ime gospodne kral Israelov']*»

⁴¹ Dijelova teksta u [] nema latinska verzija. Citat je iz *Borislavićeva zbornika*.

⁴² *Il codice Dalmatico-Laurenziano ...*, str. 112.

⁴³ Pa je onda ovdje — kao i na drugim mjestima — kada je već za usporedbu s latinskom verzijom uzet nepotpuniji glagoljski tekst legende, valjalo izvršiti rekonstrukciju unošenjem (u zagradama ili istaknuto drugim slogom) iz potpunijeg rukopisa. U *MS. Can. lit. 414* dolazi samo ono što je odvojeno u zagradama.

Ovako cjelovito đan, citirani glagoljski tekst je, pored svega, izvanredan primjer razine jezično-izražajnog umijeća naših srednjovjekovnih pisaca — prevoditelja, njihova senzibiliteta za vrijednosti i osobitosti obaju sustava: onoga iz kojeg prenose i onoga u koji prenose riječ.

Zamjetno nastojanje pisca hrvatskoglagoljske verzije legende oko postizanja što preglednijeg, jednostavnije oblikovanog (i dinamičnijeg) slijeda zbivanja — ostvareno najčešće svojevrsnom kondenzacijom teksta, oterećenjem naracije i deskripcije ove proze od nebitnih pojedinosti i digresija — iskazano je, vrlo izrazito, upravo i načinom strukturiranja završnih scena legende, čime je, sudeći po svemu, izvršen utjecaj i na ustrojstvo prikazanja. Tvorac glagoljskog *Čtenie svete Margarite*, prema latinskom tekstu, u kojemu dolaze četiri scene s anđelima i demonima nad Margaretinim tijelom, uspjelo, s većom mjerom logičnosti, oblikuje svoj prikaz svodeći ga na tri takve epizode, redukcijom nekih elemenata i prespajanjem dijelova teksta:

— *slijed epizoda u Vat. Lat. 5771*

a — anđeli *blagoslivlju* tijelo mučenice

b — demoni se *muče i vape* nad njim: »*Unus Deus fortis, Deus magnus beatę Margaritę.*«

c — »*angeli cum virtutibus*« uznose u nebo Margaretino tijelo (u glag. tekstu: *dušu*) pjevajući *Sanctus*

d — demoni dolaze njenim moćima (»*ad reliquias*«) mučeći se

— *preustrojeni slijed u glagoljskoj verziji*

a — »anđeli snidoše ... na/d/ tĕlo blažene Margarite...« i oni — a ne demoni kao u latinskoj verziji — *kliču: »Bogó krĕpakó i silanó va v'sih' blažene Margarite...«*

b — 'Bĕsi' dolaze k tijelu /»k' telu / k' moćem«/ i *muče se* jer vide anđele »*prišadše s neba*« koji će odnijeti Margaretinu dušu

c — »anđeli boži sa silami« uznose dušu mučenice »na nebo *pojuće svet', svet', svet'...*«

d — ne dolazi u glagoljskoj verziji

Glagoljski tekst postaje — u odnosu prema latinskom — nakon redaktorskog zahvata, drugačiji: konzistentniji, učinkovito reduciran, manje epski razliven, pa stoga življi i dramatskiji. Autor prikazanja povodi se za proznom legendom, ali razmišljajući dosljedno (mizan)scenski ide još korak dalje od glagoljaškog pisca — spaja a) i c) (iz gore navedenog kompozicijskog nacrtka), nakon čega slijedi b), a d) ne dolazi, kao scena ili didaskalija, ni u prikazanju. Uočljiva je veza, podudarnost glagoljske, a ne latinske, verzije legende s tekstom prikazanja i u ovoj, važnoj, završnoj točki dramske radnje: apoteozi Dobra, žrtve mučenice koja je uspjela »*boj dobiti*«, nadvladati silu »*duha zlobiva*«.

Premda shvaćen tek kao nagovještaj stvarnih mogućnosti takva modela obrade, ovdje interpretirani pristup — s metodološkog polazišta koje, pored precizne analitičnosti, uvijek pretpostavlja i izrazitu osjetljivost za svaku pojedinost i nijansu uočenu pri usporednom promatranju tekstova — pruža, neprieporno, neka iskustva u svezi s ovom problematikom, drugačija od posljedaka Verdianijevih istraživanja:

a) uspoređeni s latinskim tekstom legende svete Margarete, glagoljski tekstovi nerijetko su individualno stilizirani, s izraženim osjećajem za kompozicijsku konzistentnost iskaza i jezično-stilsko nijansiranje.

b) lakune u oba glagoljska rukopisa legende iste redakcije (što ih je znao C. Verdiani) prema latinskoj verziji rukopisa *Vat. Lat. 5771* i tekstovima hrvatsko-latiničkog prikazanja nisu onako »troppe lacune« kako je on to ocijenio (pitanje kriterijâ i metode).

c) postoji i kraća (Verdianiju nepoznata) glagoljska, brevijarska, verzija legende (u *Dabarskom brevijaru*, rpk. JAZU III c 21), koja nedvojbeno pripada redakciji drugačijoj od one čije je reprezentante (iz rkp. *MS. Can. lit. 414* i *Borislavićeva zbornika*) C. Verdiani iskoristio za usporedbu s latinskim tekstom iz *Vat. Lat. 5771*. Puna verzija te (»druge«) redakcije nije nam za sada poznata. Pojedina mjesta brevijarske legende nadopunjuju glagoljske tekstove 'prve' redakcije prema latinskoj verziji i slažu se — u tim nadopunama, ali i izvan njih — s prikazanjem (u pojedinostima, redosljedu događaja). Po nekim elementima za ova ispitivanja nije bez važnosti i ulomak legende uključen u jedan crkvenoretorički članak glagoljskog *Grškovićeva zbornika*.

d) prikazanje (sva tri teksta) mjestimice se podudara s glagoljskim rukopisima, a ne s latinskima, na što C. Verdiani, slijedom načela odabrane formalne metode, nije obratio pažnju.

III. Legenda i prikazanje

a) Kao svojevrsni sažetak prethodnog raspravljanja, navedeni elementi (a-d) zaista upućuju na jednu novu kvalitetu u razmatranju odnosa glagoljaške hagiografskolegendarne tradicije i prikazanja: na realnost pretpostavke da je neka — izravno nam nepoznata — glagoljska redakcija legende (zacijelo usporedo s tekstova 'prve' redakcije poput onoga sačuvanog u *Borislavićevu zborniku* i zborniku *MS. Can. lit. 414*), a ne samo »latinski prozni tekst stare redakcije« kako je to ustvrdio C. Verdiani⁴⁴, bila predloškom i izvorom koji je nadahnjivao nesumnjivu kreativnost

⁴⁴ O *Marulićevu autorstvu Firentinskog hrvatskog zbornika...*, str. 42.

tvorca protografa latiničkog prikazanja *Muka svete Margarite*.⁴⁵

Na zaključak o udjelu glagoljaške hagiografskolegendarne tradicije (da li i nekog nesačuvanog glagoljskog prikazanja?) u nastajanju ove *Muke* ne navođe, međutim, samo predočene činjenice o postojanju prozних tekstova koji su, zacijelo, mogli biti uzorom postojećoj versificiranoj dramatizaciji već i sama dijalektika procesâ i odnosâ karakterističnih za hrvatsko književno srednjovjekovlje. U ozračju ove stilske formacije čiji je korpus specifično jedinstvo u različitosti tropismenog i trojezičnog stvaralaštva teško je, naime, pretpostaviti takvu selektivnu izolaciju po kojoj bi pisac jedne čakavske, latiničke religiozne drame poseve izbjegao utjecajima glagoljske proze na istu temu te se dosljedno oslonio isključivo na latinski hagiografski predložak.⁴⁶ Jer: ru-

⁴⁵ Prema Verdianijevoj ocjeni to je: »... nezavisno, originalno djelo... izvrstan uzorak prikazanja, koje izražava ... sposobnost stvaralaštva, sinteze i versifikacije, što za to doba nužno upućuje na Marka Marulića.« (Isp. *O Marulićevu autorstvu...*, str. 44.)

⁴⁶ Nije, konačno, za čitavo ovo raspravljanje o odnosu glagoljska jezično-književna tradicija — prikazanje nebitno npr. i to da autor prikazanja, slijedeći tu tradiciju, Margaretu redovito naziva crkvenoslavenskim terminom *raba* (prema *ancilla* u latinskoj legendi) — osim u slučaju kada mu zbog rime ustreba drugi oblik:

(*Vat. Lat. 5771*) »... ego ancilla Domini...«
(*MS. Can. lit. 414*) »... ě raba Hrčstova esam'...«
(*III c 21*) »... azb Hrčstova raba esam6...«

a u prikazanju na istom mjestu (isp. F. Fancev, *Građa za povijest...* str. 30): Ostavi se, ubojice / mene Božje službenice.

Drugdje je u prikazanju [isp. F. Fancev, *ibid.*, str. 23] ovako:

»Nu jesi li prosta žena / ali s' raba obuzena [...] Nisam raba zakupljena / da ja jesam prosta žena«, prema: »Slobodna li esi ali raba.« (u oba teksta glagoljske verzije) ili »... libera es an ancilla.« (*Vat. Lat. 5771*.)

Isp. i dalje u prikazanju (glagoljski i latinski tekst na tim mjestima nemaju odgovarajućeg leksema):

»Evo raba gospodine...« (str. 35); »Obazri se rabi tvojoj...« (str. 28); »Vidi gdi tva raba vene...« (str. 25); »Pozril rabu jes' Isuse...«; »vidiš gdi tva raba gine...« (str. 35); u *Firentinskom rukopisu* isto: »ne učini gospodine... raba tuoya da zagine«. (Isp. C. Verdiani, *O Marulićevu autorstvu...*, str. 111.)

Kao element duhovne nadgradnje, prirodno prenijet iz stoljećima tradiranog i razvijanog leksičko-terminološkog fonda srednjovjekovnih glagoljaških spisa (liturgijskih i neliturgijskih) oslonjenih na ćirilometodske jezično-književne arhetipe, valja ocijeniti i sloj apstraktnih imenica (deverbativa) koje dolaze u prikazanju (a i u legendarnoj prozi, dakako): *posvećenje, smiljenje, uzvišenje, spasenje, prošćenje, shranjenje, zgrišenje, pomanjkanje, uzmoženje, odkupljenje, poštenje* (poštovanje), *zlamanje* i dr.

S crkvenoslavenskom jezičnoizražajnom tradicijom zacijelo treba povezati i uporabu specifičnog indeklinabilnog *slobod* / <*svobod6*>: »Sile moje ti ne kratiš / opet slobod moju vratiš«, koje dolazi u rukopisima staroslavenskog kanona, redakcijskim, crkvenoslavenskim

kopisi su se ovdje stoljećima stvarali i trajali u plodotvornom isprepletanju i međudjelovanju nekoliko grafijskih i jezično-književnih, tekstovnih tradicija. Bila je to konstanta i bitna odrednica polumilenijskog razvojnog luka od najstarije glagoljske epigrafičke iz 11. stoljeća, glagoljskih i zapadnoćirilskih — liturgijskih i neliturgijskih — srednjovjekovnih rukopisa, preko latiničkih tekstova poput *Šibenske molitve*, *Žića svetih otaca*, *Oratio pulchra*, *Vatikanskog hrvatskog molitvenika*, *Dubrovačkog psaltira*, *lektionarâ* ... do novovjeke književnosti, čakavske Dalmacije i Dubrovnika u 16. stoljeću.

Uvažavajući očito Marulićevu zamjedbu o 'začinjavcima' u *Juditi*, C. Verdiani spominje doduše da je prikazanje *Muka svete Margarite* Marulić napisao »u duhu poznatih mu preteča«, ali ostaje pri jednostranoj tvrdnji o nekom latinskom proznom tekstu »... koji je kolao u Dalmaciji...«⁴⁷ kao jedino mogućem predlošku prikazanja. Karakteristično je, međutim, da je autor monografije *O Marulićevu autorstvu Firentinskog hrvatskog zbornika* ..., petnaest godina nakon svoje rasprave *Il codice Dalmatico-Laurenziano* — tog svog prvog bavljenja problematikom *Muke svete Margarite* — smatrao potrebnim da, pišući o stvaranju ovog dramskog teksta, upozori ipak na to kako su u Dalmaciji uz Marulićevu *Muku* »postojale i glagoljske redakcije prikazanja.«⁴⁸ Izostala su, na žalost, objašnjenja — makar i samo kao naznake — o motivaciji za takvu tvrdnju. U svakom slučaju bila je to nadopuna ranijih izvoda koja svjedoči o nešto drugačijem kutu gledanja poznatog talijanskog slavista na pitanja što ih pred istraživače još uvijek postavlja ovo ostvarenje književne baštine poznog srednjovjekovlja, djelo za koje se i u jednom recentnom, teorijski poticajno osmišljenom raspravljanju o našoj crkvenoj drami kaže — s punim opravdanjem: »Od hrvatskih srednjovje-

liturgijskim tekstovima i glagoljaškim zbornicima (u *Rječniku JAZU* primjeri su uz ovaj leksem npr. iz crkvenoslavenskih rukopisa i ponekog arhaičnog nabožnog teksta). Slično je i s genitivnim oblikom pridjeva *svemogoga* // *fsemogoga* (u *Firentinskom rukopisu*) (<*vöse-mogy*, nom. sg.): »Isukarsta *svemogoga*...«; »Gospodine, *svemogoga*...«. Ovak se leksem također sreće već u *Kijevskim listićima* (... *vöse-mogy* večni bože...), *Kločevu glagoljašu*, glagoljskim i ćirilskim srednjovjekovnim spisima pa, onda, u latiničkoj tradiciji od lektionarâ do tekstova 18. stoljeća (isp. primjere u Stulićevu i Della Bellinu rječniku). Očito, i autora *Muke* je »slovo blaženoga Hieronima ... uvižbalo« kao i autora *Planina* i druge: svaki korak u ispitivanju hrvatske književnosti 15—16. stoljeća upozorava — čak i posredstvom ovakvih, na prvi pogled moguće marginalnih, podataka — na kontinuitet jezično-književne evolucije i otkriva aktivan stvaralački odnos prema baštini.

⁴⁷ Ibid., str. 44.

⁴⁸ Ibid., str. 44 (kurziv E. H.)

kovnih prikazanja s tematikom iz života svetaca najznačajnije je prikazanje *Muka svete Margarite*...⁴⁹

b) Provedeno ispitivanje suodnosa prozних latinskih i glagoljskih verzija Pseudo-Theotimove Margaretime pasije i njihove veze s prikazanjem *Muka svete Margarite*⁵⁰ pružilo je, vjerojatno, dovoljno potvrda svrhovitosti metodološki primjerene tekstološko-kritičke i filološke raščlambe kao funkcionalnog elementa, komplementarnog s namjerom suvremenih, različito usmjerenih istraživanja — genoloških, književnopovijesnih, teatroloških, kulturoloških ... — srednjovjekovne hrvatske crkvene drame.

Tako se, primjerice, tek s uporištem u posljecima ovakve raščlambe može posve kompetentno prići određivanju značajki gradbene tehnike autora *Muke*. Jer nije — iz više razloga — nezanimljivo ustanoviti kako je dramatičar aktivirao postojeći znakovni potencijal pri preobliku proznog u versificirani, pjesničko-scenski ostvaraj, kojim je dijelovima legende — polazeći od poznavanja kolektivne doživljajnosti srednjovjekovnog gledateljstva — pridavao važnost afektivno pobudnih, svjetonazorski najpregnantnijih, pa onda, i s dramaturškog motrišta, najekspresivnijih činitelja dramske napetosti. Usredotočen — kao i svaki dramski pisac — na prijelomni, sudbinski trenutak »... onaj odlučni preokret u čovjekovu životu, koji definitivno rješava njegovu egzistencijalnu dilemu«,⁵¹ tvorac *Muke* u skladu s duhovnim ozračjem, religioznodogmatskom sviješću vremena — posve logično

⁴⁹ Isp. Dunja Fališevac, *Struktura i funkcija hrvatskih crkvenih prikazanja*, Dani hvarskog kazališta (Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište), zbornik, Split, Književni krug, 1985, str. 333.

Usporedi li se ova opća i (osnovana) tvrdnja s mišljenjem D. Malić prema kojem je »u stvari, prikazanje o sv. Margariti (govori se o nepotpunom tekstu iz *Firentinskog zbornika*; zamj. E. H.) sastavljeno u osmeračkim distisima ... nemaštovit, nepoetski, pjesnički nedorađen tekst...« (nav. dj. str. 405), postaje jasnijom složena problematika recepcije odnosa tekstova prošlosti i suvremenog senzibiliteta. U sva tri rukopisa prikazanja — od lirski nadahnutog prologa dalje sve do kraja — neprijeporno ima uspelih mjesta, cjelina koje zaslužuju pozornost i odgovarajuću vrijednosnu prosudbu. Koliko su nemarni i nedaroviti kopisti često krivi za kvarenje protografa uvjerio sam se pri istraživanju npr. prijepisâ *istih* neliturgijskih sekvencija u hrvatskoglagoljskim rukopisima iz raznih razdoblja tako da je u pravu D. Malić kada utvrđuje da u prikazanju ima i »nedorađenih rima« i »toliko pogrešaka i nerazumljivih mjesta da to sugerira prijepis s već prilično nerazumljivog predloška koji je mogao biti i glagoljski« (isp. nav. dj. str. 405; kurziv E. H.).

⁵⁰ Neke, zbog preglednosti prikaza, izostavljene pojedinosti, nevažne razlike između glagoljskih tekstova pasije, dodirne točke i nepodudarnosti između njih i latinske verzije ili prikazanja ne bi promijenile utvrđenu opću sliku tih odnosa.

⁵¹ Isp. Nikola Batušić — Vladan Švacov, *Drama, dramaturgija, kazalište*. Uvod u književnost (urednici Zdenko Škreb i Ante Stamać), Zagreb, GZH, 1983, str. 566.

stavlja težište na scene u tamnici. To je, naime, segment kojim (u legendi i drami) dominira alegorija (djeвица i zmaj) markantno iskazana antitezom: onom za srednjovjekovni senzibilitet vrhunski dramatičnom 'rvanjom', sukobom između moralne snage i nepokolebive vjere krhke 'Isusove nevistice' i dvaju demonâ mitskoga »zmiê velikago ... i'skon'nago« Satanaela⁵² iz kojeg kao pobjednica izlazi Margareta čija »... vera ... pokaza kripost svoju.«⁵³ Za autora prikazanja »boj« te »divojčice plemenite« sa *zermaljskim* zlom, Olibrijem i njegovim kocanima, susret s mukama, smrt i anđeoska počast njezinoj duši i moćima, samo su potvrda te pobjede — ona je stvarna kulminacija drame.⁵⁴ Za

⁵² Isp. ovo s tekstom iz *Ivanove Apokalipse* (12,9): »... z'miê iskon'nago velikago naricaemago d'êvla sotonu« (navod iz *II. Novljanskog brevijara*, god. 1495, f. 137 v /c/, prema fototipskom izdanju kodeksa A. Nazor — M. Pantelić, izdavači Staroslavenski zavod »Svetozar Ritig« — Turistkomerc, Zagreb 1977). Sukob Margarete sa zmajem — đavolom Rufonom očita je reminiscencija na sukob Žene i zmaj-sotone u 12. gl. *Apokalipse*. (Branko Vodnik je svojedobno zamijetio — moguće odviše pojednostavljeno i jednostrano — da su paklenske sile, đavoli »... glavni ... pokretači drame i možda jedini pravi dramatski element crkvenih prikazanja«; isp. *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*, Zagreb, 1907.) Autor Margaretine legende oblikujući svoj tekst uopće rado poseže za biblijskim predlošcima: tako je npr. Margaretino dvokratno odbijanje da se pokloni idolima Olibrijem (»Ne ... vspoklanaju bogovô tvoih' glusih i nimih' i rukami človehčaskimi stvorenih'«) gotovo doslovan prijenos sadržaja psalma 135, 15—17 (»Kumiri poganski ... ljudskih su ruku djelo / usta imaju, a ne govore; / oči imaju a ne vide; / uši imaju, a ne čuju... / Biblija, Zagreb Stvarnost, 1968, str. 576). Sklonost efektima iz deskripcije biblijskih tekstova očituje se primjerice i u opisu scene s Margaretom vezanom u uzavrelom kotlu, nakon čije molitve za oslobođenjem iz muke »I se zemle trusô stvorenô bi v ta časô...« koja se očito oslanja na tekst *Muke po Mateju* 27,51 »I se ... zemlê potrese se ...« (iz *Zografskog evanđelja*).

⁵³ Interpretacija mučeništva kao podviga, pobjedonosnog 'boja' (što ga u ovom slučaju vodi Margareta s đavlom i Olibrijem) jedan je od prepoznatljivih znakova martirološke literature i odraz srednjovjekovnog doživljaja svijeta koji je — prema preciznoj definiciji J. le Goffa: »Jedna mentalna struktura koja ... dobro sažima u isti mah ratničku viziju i dualističku jednostavnost: misao u suprotstavljanju između dva protivnika. Za ljude srednjeg veka, ceo moralni život je dvoboj, između dobra i zla, vrlina i poroka, duše i tela.« (*Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*. Beograd, »Jugoslavija«, 1974, str. 394; kurziv E. H.) Otuda onda i terminologija u legendi (i prikazanju): *boj dobi, boruće sa m'noju, dai m'nê pomoć pobediti*, Hrstova đeva Mar'gar'êta ... Olibriê z'lover'nago mučitelâ *ponizi*... vraga *premože* ... veruju ... zmiê *premože* siloju, vsu *rvanju* (certamen) ku imi *protivu rvačem nemilostivim'* (impious bellatores).

⁵⁴ U svijesti autora latinskog protografa legende zacijelo simbolički znak — asocijacija na Kristov »... javni život koji Evanđelja prikazuju kao boj protiv Sotone« (isp. Xavier Leon-Dufour, *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb, KS, 1980, 1226 str.; kurziv E. H.) i pobjedu nad »knezom ovoga svijeta« koju će ostvariti tako da »... smrću uništi onoga koji ima vlast nad smrću, to jest đavla« (iz *Poslanice Hebrejima*, 2,14).

takvu ocjenu indikativna je činjenica da od ukupno 1.200 stihova *Muke*, 451 stih — dakle više od jedne trećine — pripada monolozima i dijalozima iz tamnice. U odnosu prema tekstu legende upravo su ovdje izvršena najzamjetnija (interpretativna)⁵⁵ proširenja, u slobodnoj, versificiranoj parafrazi ponekad se tek naslućuju osnovni elementi teksta proznog predloška kao podloga za strukturiranje obogaćenih sadržajnih cjelina. Ima i drugačijih zahvata, međutim. U dijalog Margarete i Belzebuba ubačena je — i scenski aktivirana didaskalijom — npr. epizoda s golubicom koja — prema didaskaliji — »tad izleti« kada mučenica, oslobođena od 'drakuna', izrecitira u svojoj molitvi zahvalnici, dvo-stih »*Golubicu čekam moju / ka mi slavu skaže svoju*« (u latinskoj proznoj verziji »... expecto columbam meam hilarem ad me uenientem...«). Glagoljski rukopisi 'prve' redakcije (iz *Borislaviceva zbornika* i *MS. Can. lit. 414*) nemaju tekstovni istovjetnik ovom pasusu: u njima se golub — za kršćansku ikonografiju simbol čistoće i Duha Svetoga — javlja u tekstu samo dva puta — i to *poslije* ove epizode (nakon što Margareta »dëmunu« baca na zemlju i u sceni njezina izbavljenja iz uzavrela kotla) — a ne *tri* puta kao u prikazanju (i latinskoj legendi, gdje se jednom silazak golubice tek očekuje). Kratka brevijarska legenda iz *Dabarskog brevijara*, reprezentant »druge« redakcije podudara se, međutim, s njima (i to više s didaskalijom prikazanja): na istom mjestu gdje se u latinskim tekstovima i rukopisima *Muke* spominje golubica u Margaretinoj molitvi nakon čudesnog izlaska »iz čreva zmieva«, glagoljaški pisac, priređivač brevijarskog 'čten'ě', slijedeći svoj predložak, piše: »... siě že izide is' čřeva pojući i hvaleći Boga *moleći se ei pride golub* i sede nad' neju« (»izleti«, znači, kao u prikazanju). Kao standardni znakovni stereotip, jedan od toposa hagiografsko-pasijske proze, golub ne izostaje ovdje ni na ona dva druga mjesta gdje ga spominju svi tekstovi — latinski i glagoljski — legende i prikazanja. Ovaj brevijarski rukopis ponovno, dakle, vrlo relevantnim tekstološkim podatkom, upozorava na postojanje glagoljske redakcije koja je, na određen način, nadopunjavala onu iz *Borislaviceva zbornika* i rukopisa *MS. Can. lit. 414*.⁵⁶

⁵⁵ Redovito se ne radi o odstupanjima od sadržaja, slijeda zbivanja u legendi, već o opširnim varijacijama na pojedine teme i misli proznog teksta. Izuzetak su, eventualno, mjesta na kojima je neka promjena dramaturški motivirana. Tako se npr. već na samom početku *Muke* situacija morala izmijeniti u odnosu na prozne uzore: scena upoznavanja Margarete i Olibrija i sadržajno je izmijenjena, proširena, jer Margareta mora *na sceni* u dijalogu ispričati ono što je o njezinu životu i podrijetlu rečeno na početku legende.

⁵⁶ Tekstološka ekspertiza tako još jednom upozorava na opravdanost korekcije i nadopune Verdianijeve teze o predlošku *Muke*.

Među izrazitijim proširenjima teksta u ovom središnjem dijelu prikazanja može se spomenuti nastavak ovog prizora s golubicom (nakon didaskalije), koji počinje: »*Vidila sam, Bože sveti / golubicu gdi tva leti*«, i pretvara nekoliko rečenica molitve iz legende u četrdeset stihova jedne inventivno interpretirane cjeline dramskog teksta koja je po mjeri svoje izvornosti i iskazanog senzibiliteta znatno više od obične parafraze.⁵⁷ Slično je i s interpretacijom jedne rečenice proznog teksta »*Tada deva tvojeći hvali Bogu ... reče...*« / »*Tunc agens gratias Deo ... dixit...*« razvijene u odlomak *Muke* od dvanaest osmeraca.⁵⁸ Isti je postupak ponovljen npr. i u završnici scene Margaretina dijaloga s Belzebubom: njezina prozna replika od svega dvije rečenice / »*Dēmune nepravadni nisi dostoñn' slišati glas moi · umlknj jure ne uslišu slovo ot ust' tvoih'*.« / »*Demon inique obmutesce et sile, ex hoc iam non audiam uerbum ex ore tuo*.« — nevelika razlika između latinske i glagoljske verzije u prvoj rečenici, u prikazanju postaje tekstovnom sekvencom od četrnaest stihova⁵⁹ ... itd.

Podjednako su proširivane u prikazanju i neke scene mučenja: prema svega četiri rečenice u legendi, epizoda s bičevanjem prerasla je u prizor od dvadeset i četiri stiha s dvije didaskalije koje upućuju na dva aktera — Olibrijeva slugu »*ki ju fruštahu*« i pritom joj se svaki od njih obraća pozivajući je na popuštanje i žrtvovanje bogovima (što je drami svakako primjerenije od onog neodređenog »... i vsi ki vidihu vap'ēhu...«). I prizori paljenja »*duplirima*« i mučenja kipućom vodom u prikazanju su raščlanjeni didaskalijama, dinamizirani i prošireni u odnosu na paralelna mjesta legende.

Iako su u samom repertoriju muka kojima je podvrgnuta »*plemenita divojčica*« Margareta, legenda i njezina dramatizacija inače posve istovjetne, zamjetna je razlika — što je normalno s obzirom na prirodu i mogućnosti dramskog medija — ostvarena na razini interpretacije. Naturalizam prizora torture, sva ta perverzna gradacija brutalnosti, u dramskoj su verziji predani neposrednije,⁶⁰ s pojačanom afektivnošću koja je, nedvojbeno, morala snažno djelovati na doživljajni svijet, imaginaciju pučkog promatrača (premda mu je sadržaj zbivanja bio poznat). Inventivni dramatičar dojmljivost postiže i izvorno pjesnički obogaćenim — u odnosu na prozni tekst — izrazom, dramatičnom sugestivnošću mnogih replika i odgovarajućim mizanscenskim rješenjima. Njegov postojani napor da se u drami što ekspresivnije iskaže simbolika Margaretine muke, kao puta koji vodi pobjedi nad »*rvačem nemilostivim*« i zadobivanju »*krune*« blaženih, na-

⁵⁷ Isp. Franjo Fancev, *Grada za povijest hrvatske crkvene drame*, str. 29—30, didaskalija i stih 507—546.

⁵⁸ Franjo Fancev, *ibid.*, str. 30.

⁵⁹ Franjo Fancev, *ibid.*, str. 33.

⁶⁰ O nekim odstupanjima od ove ocjene u glagoljskoj redakciji iz *Dabarskog brevijara* već je bilo riječi.

vodi ga ponekad na prividno neznatno (primjer prizora s golu-bicom), ali dramaturški vrlo funkcionalno odstupanje od proznog predloška. Tako je na primjer i pri oblikovanju prizora bičevanja, uvođenjem jednog standardnog elementa iz ikonografije i kanoniziranog znakovnog sustava srednjovjekovne umjetničke (ne, dakako, samo verbalne) izražajnosti, ostvario scenski efekt kojim učinkovito podvlači simboliku i značenje mučeničine žrtve. Dok u legendi, naime, »Olibrii vladavac« zapovijeda »... mučitelem 'svoim' nju na aeri obisiti i šibami pretankimi ju biti...« (... questionariis suis eam in aere suspendi et uirgis subtilibus eam cedi...), što slijedi i tekst prikazanja: »Visoko ju sad *zdvig-nite* / ter šibami svu izbi'te.«, autor *Muke* u didaskaliji uz ovaj prizor određuje njegovu scensku realizaciju ovako: »*Raspnu* svetu Margaritu i počnu ju fruštati...«. Posve je jasno kakav je dojam i kakve asocijacije želio izazvati (i sigurno izazvao) ovim raspinja-njem uz bičevanje.

Francesco S. Perillo u svojoj monografiji *Hrvatska crkvena prikazanja*, ističe da je, kao i na europskom zapadu (i srednjovjekovni) »... hrvatski crkveni teatar bogat (...) scenama nasilja i surovog realizma«,⁶¹ pri čemu su upravo »u hagiografskim prikazanjima scene torture i tjelesnih kazni...«⁶² napose česte. U tim su tekstovima one redovito bitan element dramske progresije, dramaturški agens i, ujedno, realističan okvir zbivanja. Valja, naime, zamijetiti da cijeli taj registar najgrubljih poniženja i fizičkih muka koje u klimaksu sežu do teško zamislivih okrutnosti⁶³ ni u

⁶¹ Biblioteka »Mogućnosti«, Split, Čakavski sabor, 1978, str. 67.

⁶² Ibid., str. 67.

⁶³ Može se pretpostaviti kakav su dojam takvi prizori izazivali u srednjovjekovnom gledalištu, kojim su intenzitetom djelovali na maštu i emocije općinstva. Još i u 17. stoljeću Istranin Franjo Glavinić, jedan od onih pisaca naše starije književnosti čije djelo tek u najnovije vrijeme postaje predmetom suvremene književnopolitičke obrade i doživljava vrijednosnu prosudbu, piše u predgovoru svom višestruko zanimljivoj zborniku hagiografija *Cvit svetih* (Venecija, 1628), proživljeno, stilski dotjerano (leksička anafora — paralelizam), odlomak o mukama kršćanskih martira i mučiteljima koja se čuvaju u Rimu i koja je on vidio: »Med najvećemi fundamenti ili stalnosti za potvar-diti veru katoličansku jest život svetih Mučenikov ki za ljubav Isu-karstovu, i za veru Katoličansku dobrovoljno, i veselo karv prolivahu svoju, i život na smart podahu, tako da nikim oči bihu izvartane, nikim uši otargnute, nikim jezik izmaknut, nikim šišak razuvručen na glavu polagan, nikim zubi izbijani, nikim usnice odrizane, niki razcvartim olovom, paklom, i sumporom zalivani, nikim glava odsi-čena, niki na mih odarti, niki na križ prigvozdjeni, niki iz visokoga porinuti, niki zvirjem varženi, niki napolu pripiljeni, niki u more bark-nuti, niki u oganj popretani, niki kamenjem posipani, niki gvozdjenimi češli razmaknuti, niki kljukami od nada oštirimi razdirani ke i današ-ni dan u Rimu kažu se, i ja vidih ih ter ih jest samo strah pogledati, a niki z' nikimi ostalimi propastnimi meštrijami umoreni ke Djaval, i udi njegovi a t.j. Pogani izmislilu verne Isusove napastovati: kih oni svih hrabrenim pridobihu načinom i pridobivši priliku nam osta-vihu, i ... u beznu slave večnosti ubignuhu...«

kom slučaju nije književna fikcija, plod imaginacije pisca srednjovjekovnih hagiografskih legendi, pasija ili dramskih tekstova već naturalistički interpretirana aktualna kaznena praksa kao jedan od konstitutivnih činitelja postojećeg pravnog sustava. Jednom riječju to je bila »... transpozicija u hagiografiju⁶⁴ mučenja koje je praktikovalo srednjovjekovno pravosuđe...«,⁶⁵ jer »... srednjovjekovna pravda ostaje varvarska. Sakaćenja i mučenja kod nje igraju glavnu ulogu.«⁶⁶

Osim svojim motivsko-sadržajnim osobitostima hagiografski se tekst o životu i mucu antiohijske mučenice piscu prikazanja zacijelo nametnuo kao predložak i jednom svojom izrazitom strukturnom osobitošću: reducirani slojevi epskog — naracije i deskripcije — svedeni su ovdje na funkciju svojevrsnih didaskalija koje kratko tumače i pokreću zbivanje najavljujući istodobno završnim »... reče...«, »... govoraše...«, »... vap'ehu govoreći...«, »... otgovori...« (i sl.) replike — dijaloške i monološke sekvence od kojih je u stvari strukturirana — osim prologa i epiloga — ova po mnogočemu osebujuća hagiografija.⁶⁷

Ovakva kompozicijska tehnika, organizacija teksta obilježena dosljedno provedenim pomicanjem težišta s narativnog na dijaloški oblik, čini Margaretinu legendu-pasiju, djelom bliskim — barem za današnju recepciju — proznom dramskom ostvaraju. Tekstološki uspoređeni, prikazanje i »čten'e« / »passio« pokazuju da se radi o specifičnom suodnosu čije pojavnosti nadopunjuju, međutim, zaključak — posve važeći, inače, za većinu slučajeva — prema kojemu: »Premda u jednom dijelu didaskalija koje navješćuju temu dijaloga, ili mu određuju dramaturšku vrijednost, prepoznajemo manje-više izravne odjeke narativnih književnih djela iz kojih su srednjovjekovni naši priređivači i dramatičari preuzimali fabule, likove a počesto i cijele dijaloške pasuse, sva mjesta gdje se one javljaju ipak ne možemo držati samo prepisanim naracijama i deskripcijama...«⁶⁸ Pri ispitivanju odnosa latinske i glagoljske verzije legende o svetoj Margareti prema prikazanju zamjećuje se kako didaskalije dramskog teksta (uz tek poneku iznimku) uglavnom posve iscrpljuju relativno ta-

⁶⁴ A otuda onda i u njezinu dramaturgiju.

⁶⁵ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, Beograd, »Jugoslavija«, 1974, str. 393.

⁶⁶ Ibid., str. 401.

⁶⁷ Ovakvo intenzivno reduciranje narativnog i deskriptivnog elementa, odustajanje od »epske opširnosti«, te dosljedan priklon dijaloškoj formi i monologu u jednom opsežnom fabularno-proznom tekstu kakav je legenda o svetoj Margareti nije inače uobičajen postupak u hagiografskolegendarnoj literaturi.

⁶⁸ Isp. Boris Senker, *Didaskalije u srednjovjekovnoj drami s teatrološkog aspekta*, u zborniku *Dani hvarskog kazališta. Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*. Književni krug, Split 1985, str. 436.

nak sloj naracija i deskripcija proznog predloška (ostalo su »dijaloški pasusi« koji će biti versificirani pri dramatzicaciji): praktički gotovo⁶⁹ cijeli taj kompleks svojim integralnim opsegom i sadržajem — mjestimice s neznatnim preinakama — prenijet je, naime, u prikazanje, gdje se njegovi dijelovi aktiviraju u funkciji didaskalija.⁶⁹ U potvrdu ovoj konstataciji navodim nekoliko standardnih, ni po čemu izuzetnih primjera takve transpozicije:

/Legenda/⁷⁰

... /kraj prethodne replike/
Egda eše ju vitezi ki poslani
bihu ot krala poče ona Hrststa
zvati i govoriti
Pomilui me Bože pomilui ne
pogubi s nečistivimi Bože du-
še moee ...

... /kraj replike/
Olibrij [isp. latinski tekst]
povelē ei priti prēda se: i reče
ei

Ot koga roda esi povii mi...
Olibrius [vero immutavit vul-
tum faciei suę et] iussit eam
venire ante se et dixit ad
eam⁷¹

... /kraj replike/
Tada prognēvanō vladavac' po-
velē ju na aer obisiti i s uza-
mi preljutimi mesa ee trzati.
Blažena Mar'garita vzrēvši na
nebo i reče
Obidoše me psi mnozi ...

/Prikazanje/

Pojdu sluge i uhite svetu Mar-
garitu a ona poče govoriti
Pomiluj me Gospodine, ne čin'
da mi duša zgine ...

Olibrij [se promini u obraz]
čineći ju u sebi priti i reče:
/.../ Pravi meni koga s' roda

Rasrdi se Olibrij i reče da
grebeni meso razkidaju svete
Margarite [govori slugam: .

/4 dvostiha/
Počnu razdirati mesa svete
Margarite]/ a ona oči k nebu
uzdignu govoreći:

F žalosti mi duše vene
Obastriše jer psi mene

U prikazanju, narativni pasus preuzet iz legende kao didaskalija, podijeljen je, iz dramaturških razloga, na dva dijela: da Olibrij ne ostane bez replike, između tih dijelova umetnuta su četiri dvostiha kojima se varira ono što je Olibrij već naložio i što je

⁶⁹ Slična im je funkcija, uostalom, bila i u proznom tekstu zbog njegovih već spomenutih, strukturnih osobitosti.

⁷⁰ Uzima se onaj tekst legende (iz MS. Can. lit. 414 ili iz Borislavićeva zbornika) koji je potpuniji i bliži didaskaliji prikazanja.

⁷¹ Latinska verzija navodi se tamo gdje eventualno nadopunjuje glagoljsku (prema situaciji u didaskaliji prikazanja).

rečeno u didaskaliji. Otuda na početku drugog dijela ona rečeni-
ca »Počnu razdirati ...«, koje nema u legendi.

... /kraj replike/
Tada raz'srdi se Oliberii kral'
i povele ju v tamnici zatvoriti.
Biše bo ura sedma kada eše
ju i vsadiše ju v tamnicu. Bla-
žena Margarita všad'si v tam-
nicu znamena se znameniem'
Hróstovim poča se moliti k
Bogu i govoraše. Bože ki sud,⁷²
včene mud'rosti postavil' esi

*Rasrdi se Olibrij i zapovida
svojim slugam, da opet posta-
ve u tamnicu svetu Margaritu:
(2 dvostiha)*

*Povedu sluge svetu Margaretu
u tamnicu, i ona kad ulize zla-
mena se i počne moliti Boga
govoreći:*

*Bože, ki hti odlučiti kad mud-
rostiv sad (!) će biti*

Deus, qui iudicium sapientie decrevistis ...

Isto rješenje kao i u prethodnom slučaju, s podjelom proznog
teksta, predložka didaskaliji, na dva dijela odvojena stihovima.

... /kraj replike — molitve/
I kada to reče blažena Marga-
rita molitav svoju vstav se
d'ěvl' èt' ju za ruku nee go-
vove
Dovole e tebi Mar'garito ča
učinila esi ...

*To rekši sveta Margarita, sko-
či djaval i popade ju i poča
govoriti:*

Ostav' me se Margarita,

... /kraj replike/
I tada blažena Mar'garita èt'
děvla za vlasi i vrže i⁷³ na zem-
lju i položi desnu nogu svoju
na grlo nega i reče
Prestani nepravadno zvire ot
devstva moego ...

*To rekši popade Djavla sveta
Margarita za vlasi i vrže s
njim na tla i sta mu na grlo i
reče mu:*

Ostavi se divstva moga ...

... /kraj replike-molitve/
Tada stvoreni biše gromi mno-
zi i golubó snide s neba s kri-
žem' i govoraše blaženoj Mar-

*To rekši, prosvitli se nebo mu-
njami i prileti golubica noseći
križ i svi ki onde bihu padoše*

⁷² Na ovom mjestu *MS. Can. lit. 414.* (prema kojem je citirani tekst) ima besmisleno: *side*. U *Borislavićevu zborniku* (kao i u latinskom tekstu) ovdje je *sud'* / iudicium. Zanimljivo je da je i zadarskom i šibenskom tekstu prikazanja ovo mjesto također defektno: u zadarskom stoji *sad*, što je bez smisla kao i *sav* u šibenskom rukopisu.

⁷³ i /čit.j6/, acc.anaf.zamj. = njega

gariti. I v'si ki on'di stožhu
[padoše před licem⁷⁴] toga go-
luba. I blažena Margarita pa-
de na zemlju i golubó tak'nu
ju i reče:

Blažena esi Margarito meju
inimi [ženami⁷⁵]...

na⁷⁶ zemlju, a golubica [tachnu
svetu Margaritu⁷⁷] njoj re-
če:...

Blažena si Margarita
Mej ženami svega svita,

Makar i samo djelomično prikazane, navedene podudarnosti upućuju na to da se, u cjelini pojave, ovdje radi o odnosu što je ipak nešto više od »odjeka narativnog književnog djela« u crkvenoj drami: cijeli jedan sloj tekstovne strukture, s istovjetnom (uvjetno uzevši) funkcijom, prenijet je gotovo nepromijenjen iz jednog književnog medija u drugi.

Ne navodeći egzemplifikaciju za ostale ovakve slučajeve bilježim još nekoliko spomena vrijednih pojedinosti u svezi s ovim aspektom odnosa prozних tekstova-predložaka i prikazanja.

Dešava se — vrlo rijetko doduše — da narativni tekst bude iskorišten ne za didaskaliju, već preobličen u stihove prikazanja koji onda određuju scensku realizaciju (isp. npr. odnos između odlomka o bičevanju Margarite u legendi i Olibrijeve replike kojom se naređuje bičevanje u prikazanju). Ima pak slučajeva da se u dramskom tekstu (izvan didaskalija) pojavi detalj koji nema nikakve referencije u sadržaju prozних predložaka te predstavlja autorsku intervenciju, dramaturški relevantnu obavijest — iz replike proizlazi mizanscensko rješenje:

sramotan sam i zlo čuuen ... i od tebe baton isbyen
(iz Firentinskog rukopisa)

... ali t' moj bat tribi kosti ...
(iz šibenskog teksta)

Oguljenim budem vratom
kako sada zbijen batom⁷⁸
(iz šibenskog rukopisa)

... Svi s' razbila meni zubi ...
... ali t' razbih svi čeljusti ...
(iz zadarskog rukopisa)

⁷⁴ Tekst u zagradama je iz *Borislavićeva zbornika*. U *MS. Can. lit. 414* stoji: »pridoše pred' lice« (u latinskom tekstu: *cecidierunt*).

⁷⁵ Iz *Borislavićeva zbornika*. U *MS. Can. lit. 414* stoji: *devami* (u latinskom tekstu: *inter mulieres*, a tako je i u tekstovima prikazanja).

⁷⁶ Iz didaskalije *Muke* u *Firentinskom hrvatskom zborniku*. Zadarski rukopis ima, nelogično: *u*.

⁷⁷ Iz *Firentinskog hrvatskog zbornika*. Zadarsko prikazanje nema teksta u zagradama, koji je istovjetan s glagoljskim (i latinskim) predloškom. Očito, valja potanko razmotriti sve tekstove pri ovakvu ispitivanju.

⁷⁸ U zadarskom rukopisu: *mlatom*.

U legendi nema spomena o »batu« ili »mlatu« kojim bi Margareta udarala Belzebuba pa mu čak i razbila zube (spominje se hvatanje za vlasi i bacanje na zemlju).⁷⁹ I u didaskaliji prikazanja kaže se samo »poča ga biti«. Iz teksta je, međutim, vidljivo da je dramatičar to tučenje senski zamislio kao udaranje batinom,⁸⁰ a ne rukom. Otuda i one napomene o razbijenim čeljustima i zubima,^{80a} Scena je, očito, bila življa nego što bi se to iz didaskalije moglo pretpostaviti.

Zanimljivo je pratiti kako didaskalija ponekad nastaje i stanjanjem nekolicinskih kraćih tekstovnih segmenata legende poput one u završnom dijelu prikazanja (prizori smaknuća, silazak anđeoskog kora nad mučeničino mrtvo tijelo, uznošenje njene duše). Ta je didaskalija u *Firentinskom hrvatskom zborniku* opširnija, literarnija, ali po tome i s više narativnog elementa od one u zadarskom rukopisu prikazanja, gdje je taj tekst reduciran na ono što je bitno za scensko rješenje. Firentinski tekst nema ovdje didaskalije i teksta o »djavlima«, koji je očito dramaturški (kontrast, antiteza) bio značajan i koji se čak i u legendi ponavlja.

IV. Neki motivi — toposi martiroloških tekstova o »djevicama i mučenicama« u legendi i prikazanju sv. Margarete (značajke interpretacije)

Suvremeno osmišljenom iščitavanju⁸¹ što prelazeći granice tekstološkokritičkog ili filološkog interesa pokušava, s raznih

⁷⁹ Brevijarska verzija "druge" redakcije ima, kako je već upozoreno, i udaranje rukom u čelo.

⁸⁰ Isp. značenjâ leksema *bat* u *Rječniku JAZU*, knj. I, str. 205 (točka 3).

^{80a} Valja napomenuti da na jednom drugom mjestu latinskog teksta iz *Vat. Lat. 5771* golubica hvali — u izravnom obraćanju — Margaretu: »Beata es Margarita . . . quae dentes eius (zmaja Rufona) communisti . . .«, pa se može pretpostaviti da su stihovi o Belzebubovim razbijenim zubima i čeljustima u prikazanju odjek toga.

⁸¹ Koje svakako mora voditi računa (i) o namjeri teksta u njegovu vremenu, da bi se izbjegli nesporazumi i donošenje neutemeljenih zaključaka.

Pišući o šibenskom rukopisu *Muka svete Margarite*, F. Fancev je npr. povukao paralelu između tog dramskog teksta i prikazanja *Život svetog Lovrinca* čiji je pisac »Valerijana i kocane, uza sve okrutnosti što su ih izvršili nad kršćanima prikazao kao ljude osjećaja, koji na mahove ni sami ne mogu da gledaju svojih okrutnosti«. (Isp. *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, Nastavni vjesnik 33, Zagreb 1925, str. 181.). Fancev je zaključak da je i zakrivanje očiju haljinama Olibrija i njegove svite jer »ne mogu gledati gdi njoj krv teče« kad Margareti »počnu grebeni mesa raskidati« kao i molba da se vrati bogovima te tako spasi život, posljedak toga što autora »ako je i bio potpuno predan kršćanstvu opet ga je njegova klasička obrazovanost silila, da se u granicama mogućnosti pokaže snošljiv i prema licima, koja su u ime poganskih bogova ganjala Kristove sljedbenike« (nav. dj. str. 182; Fancev nije znao za *glagoljske tekstove*

polazišta, proniknuti u strukturu »svijeta književnog djela« ostvarenog hagiografijama, pasijama⁸² ili mirakulima otkrivaju njihovi tekstovi nerijetko neke posve nove dimenzije, nezamijećene (ili zapostavljene) nijanse. I upravo po takvim vrijednostima, unatoč svojoj poetičkoj, motivsko-tematskoj i sadržajnoj shematiziranosti, kliširanosti i naivnosti, ovaj kompleks (ili točnije: njegovi dijelovi) odjednom postaje istinskiji i životnji, bliži suvremenoj recepciji.⁸³

Pokušaj rudimentarne psihologizacije, motiviranja zločina kao posljedice erotskog afekta u jednoj srednjovjekovnoj legendi zamjećuje u nas po prvi put istančani senzibilitet Kombolov: prikazujući glagoljsku *Legendu o Ivanu pustinjaku*⁸⁴ on će posebno

legende o svetoj Margareti). I M. Kombol cijeni da »nadčovječne patnje lijepe djevojke izazivlju samilost kod njezinih mučitelja i kod kralja Olibrija«. (Isp. *Povijest hrvatske književnosti...*, str. 53.) Teško je takve nijanse pripisati jednom u smislu karakterizacija i motivacija plošnom, na antitezi vjerskih i moralnih načela poganstva i kršćanstva izgrađenom tekstu koji je strukturno korespondentna ilustrativnoj (strip)metodi gotičke »narrativne ikonografije« sa slijedom prizora iz svetačkih životopisa što se pružaju crkvenim zidovima ili su ukras inventara (jedinstven primjer zadarske škrinje svetog Šimuna). Vjerojatnija je i prepoznatljivija ovdje namjera da se — u skladu sa srednjovjekovnom duhovnošću, religioznim svjetonazorom kao dominantnom idejnom odrednicom svakog stvaralaštva — iskaže, ne milosrđe ili suosjećanje s mučenicom, već da se pregnantno kontrapunktira odnos koji nosi čitavu radnju. Okrvavljena, izmrcvarena, ponižena Margareta moralno je nadmoćna svojim mučiteljima, njezina vjera čini je pobjednicom u sukobu s vjerom Olibrijevom i njegovom žudnjom za njom. Ona stoji uspravna, a mučitelji od srama i straha — ne sućuti — pred njezinom postojanošću obaraju glave, zakrivaju pogled na žrtvu. Krhka »divojčica mlada« u značenjskom sustavu pasije (i drame) postaje znakom snage i pobjede, a brutalna snaga mučitelja znakom srama i poraza (i »kocan« Malkus, kasnije, u trenutku kada pod udarcem njegova mača pada Margaretina glava »pade od straha nazada«). To je onaj »u sebi zatvoreni svijet« književnog djela koji ostvaruje srednjovjekovni autor. Da je autorova namjera upravo to kontrastiranje duhovnog i tjelesnog razvidno je iz Margaretina kratka i oštra odgovora onima »ki vidihu ju« okrvavljenu bičevima, pa je — žalosni što je toliku »lěpotu pogubila ... za nevěru« svoju — nagovaraju da popusti i spasi život: »O zali světnici člověci prezli poidite na děla vaša.«

⁸² I, dakako, njihovim eventualnim dramaturzijama.

⁸³ Pri tome valja imati na umu da je riječ o prijevodima hrvatskih glagoljaša s latinskog ili talijanskog jezika ili prijepisima iz starijih crkvenoslavenskih predložaka nastalih prema grčkim maticama. Stvar je, dakle, podjednako relevantna za širi europski duhovni prostor.

⁸⁴ U glagoljskom izvorniku legenda je naslovljena *To e čtenie svetoga Ivana Zlatoustoga*, pa i M. Kombol ostavlja u *Povijesti* taj naslov, iako znađe da se »ne radi o Ivanu Hrisostomu«. Kombol u svojoj *Povijesti* piše da je to legenda iz »jednog glagoljskog rukopisa petnaestog stoljeća.« (str. 32). Riječ je, međutim o *Grškovičevu zborniku* (Istra) iz 16. stoljeća, gdje ovaj tekst dolazi na f. 67 v — 75.

upozoriti (uz opširan citat) na njezin središnji dio »... sa živahnim prizorom djelovanja čarobne moći ženskoga bića, protiv koje nije dovoljno samo pouzdanje u vlastitu snagu«,⁸⁵ ma kolika bila pobožnost iz koje ona raste. Jer pobožni eremita (uvjeren da je pijanstvo najmanje zlo) opivši se »... važga se v pohot ... i silu stvori ...« kraljevoj kćeri koja se, zalutala za vrijeme oluje, skloni u njegovo obitavalište, a kada se otriježni zakolje je da se ne bi otkrilo silovanje. Čulnost — piće, tjelesna požuda — i ovdje je interpretirana (a tako je i u svim hagiografskolegendarnim tekstovima ili mirakulima) kao neobuzdana, rušilačka snaga, koja utječe na sudbinu ljudi navodeći ih na čine što su neminovno izvor patnji i grijeha, obilježeni uvijek samo zlom, nikada dobrom.

Polazeći od spoznaje o takvu religioznoetičkom poimanju koje je neprijeporni »signum temporis« srednjovjekovnog duhovnog ozračja, nije nezanimljivo — vjerojatno više s kulturološkog nego književnopovijesnog motrišta — utvrditi neke karakteristične razlike između sadržaja *proznih* (latinskih i glagoljskih) tekstova legende o svetoj Margareti i prikazanja. U legendi i njezinoj dramtizaciji prvotni pokretač zbivanja, ishodište dramske napetosti u stvari je erotski konflikt: osioni i strastveni rimski »perfectus«, »vladavac« »kralj« Olibrij, kada ugleda Margaretu »na blizu *tud'e ju pohotě*«, i želi je »cić velike nje liposti« pod svaku cijenu (»... dam' tebi dinari mnogie i dobro tebi budet' nad obitelju moju.«) privoliti da mu postane žena ili »hotnica«, ali ga »Isusova nevistica« odbija jer je ona svoje »děv'stvo« zavjetovala nebeskom Zaručniku. I tek iz ovakva raspleta, iz prvotnog čulnog impulsa, raste dalje antiteza, suprotstavljenost, ali sada ne više muškarca i žene, već Dobra i Zla, dviju krajnje oprečnih duhovnosti, inkompatibilnih — po svojoj religioznoj determiniziranosti — svjetonazora poganskog moćnika i kršćanke — što i jest tematska okosnica legende.⁸⁶ Postoje, međutim, i osim »idiličnog uvodnog monologa« (M. Kombol) Margaretina, u interpretaciji tih početnih zbivanja stanovite osobitosti, nijanse kojima se dramtizacija otklanja od proznog predloška. Odstupajući tako od skicovano prikazane scene u legendi, autor prikazanja nadahmuto oblikuje trenutak prvog Olibrijeva susreta s Margaretom, manirom što u

⁸⁵ Mihovil Kombol. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, MH Zagreb, 1961 (II. izd.), str. 32.

⁸⁶ Ova suprotstavljenost želje za posjedovanjem, agresivne senzualnosti i djevičanstva u vjerskom zanosu zavjetovanog nebeskom Zaručniku kao povod mučeništvu, topos je u martirologiju: poput petnaestogodišnjakinje Margarete i trinaestogodišnja Agneza odupre se sinu perfekta Simforijana, ljepotica Agata odbija perfekta Kvintijana, osamnaestogodišnja Katarina Aleksandrijska cara Maksimina, očarano njenom ljepotom i mudrošću, a djevica Petronila, kći apostola Petra, koja također »vel'mi krasna bđše« radije umire nego da kao »sponsa Christi« postane ženom patricija Flacusa.

jednom trenutku podsjeća na izraz renesansne lirike. On zapovijeda slugama: »... uhitite divojčicu... / koja ove ovce pase / kako zlato ima vlase! / ... Mnogu lipost ona jima / ustrili me nje očima.« Olibrijevo uzbuđenje, zanijetost Margaretinom ljepotom, dramatičar uspješno potcrtava i ponovljenim požurivanjem slugu: »Prived'te ju *brzo* k meni / da upitam ime ženi / (...) *Brzo* po nju sad pojdite / ter ju k meni dovedite, / *Na tom mistu već ne stojte*, / *sada, sada po nju pojte!*⁸⁷ U legendi, međutim, Olibrij tek jednom, kratko i autoritativno, naređuje svojim »vitezima«: »Idite *pospješno* emite onu devoiku...« a kada ona odbije njegove ponude, jer Bog njeno »dēv'stvo ... naznamena«, baca je u tamnicu dok ne smisli »koeju hitrostiju dev'stvo nee pogubil bi«. I kada »drugi dan sede nepravdan kral na sud«..., on otvoreno iskazuje Margareti svoju želju da je pokori i posjeduje: »... ako vsposlušaeši ... me *tělo tvoe bude mně v ljubav'*« ... («... *corpus tuum puella erit mihi in amorem*«). Citav je ovaj tekstovni segment legende s erotskim nabojem pri dramatizaciji izbjegnuto, ublažen: »*Ljubit ću te već ner sebe / ne ostavim nigdar tebe*«, ovdje kaže Olibrij.⁸⁸ Odbijen ponovno, naređuje da se Mangareta muči »strašnom mukom«: obješena bičuju jer mu se suprotstavila.

⁸⁷ Franjo Fancev. *Građa za povijest ...*, str. 22.

⁸⁸ Ovako viđena situacija predstavlja relevantnu dodatnu obavijest uz inače točnu Kombolovu tvrdnju o »bezazlenim tvorcima naših najstarijih dramskih predstava« koji u svom vremenu nisu znali, niti mogli npr. iz odnosa Olibrij — Margareta ili Saloma — Ivan Krstitelj izgraditi »dramski kontrast«, otkriti »u duši« svojih junaka »... okrutno-erotičke motive kakve su otkrivali moderni pisci« (isp. *Povijest hrvatske književnosti ...*, str. 54). Prozni predlošci — M. Kombol ili nije poznavao — Margaretine *Muke*, kako se vidi, s izravnošću kakve nema u prikazanju, otkrivaju »okrutno-erotičku« motivaciju Olibrijevu. Neublaženo, bez suvišnih pojedinosti i retorike, pa upravo stoga efektno — efektnije nego u gore navedenim primjerima — predloženo je to u kratkoj (za ovo istraživanje po mnogo čemu iznimno značajnoj) verziji »druge« redakcije legende iz *Dabarskog brevijara*. Olibrijev postupak s Margaretom ovdje se lapidarno i jasno motivira: »Viděv' že krasotu dēvi m'nogoju promiš'levaše kako bi ju imeti mogal, bi ei že ne rofši, povele ju bijući privěsti k idolomě ... i ... předa v'se grajane ... povele pred'staviti ju s poruganiem«. Neuspjeh zastrašivanja i ponižavanja nalazi odušak u provali gnjeva: »... *povele ju povisiti nagu i želež'ni-mi noh'ti strgati ... povele /ju/ nagu v'liči za vlasi i palicami biti ... sluge rugahu se ei ěko naga bē povele že ju v' ljutu tam'nicu v'ri-ći ...*«. A sve je to tek početak, uvod u pravi martirij (i dosta toga u prikazanju — kao i u »prvoj« redakciji legende — nema ili je interpretirano drugačije). Autorski postupak, snažno inzistiranje na što dojmljivijoj viziji okrutnosti, osim uvođenja već spominjanog prizora s odsijecanjem dojki, otkriva se u navedenom kratkom ulomku i pri opisu bičevanja: голу Margaretu vuku za kose i ne bičuju već tuku palicama. U legendi i prikazanju se to obavlja »šibami pretan'ki-mi« ili »šibami« — drugog ničeg iz citiranog opisa nema.

Snaga Olibrijeve senzualnosti izazvane Margaretinim dražima iskazana je u legendi — njezinu početnom dijelu prije velike scene u tavnici — zamišljenim i stiliziranim sekvencama u kojima on (još) nastupa ne samo kao sudac već i kao čovjek obuzet strašću koja oduzima sigurnost njegovim postupcima. Nakon što je »udicama« njeno »meso raztrzano« po prefektovu nalogu, on je, naime, ipak još uvijek, bez obzira na apsurdnost takva pokušaja, nastoji pridobiti, kao i poslije bičevanja kada je moli da sačuva svoje tijelo i njegovu ljepotu: »Tašća divoičko pomilui tilo tvoe i mladost tvoju« (... miserere corporis tui pulchritudini...), poziva je da mu popusti: »Ča e to da me ne slišiši o Mar'garita. Pristani ka m'ni...«, da tek onda doda »i k bogom' moim' poidi i pokloni se«. Ovo »pristani ka m'ni« Olibrij će, doduše, ponoviti i kasnije, ali to će već biti istrošeni stereotipi izvan emotivno obojenog konteksta kakav je onaj u navedenim primjerima (»divoičko pomilui tilo tvoe«, »Ča e to...«, o Margarita...«). I dok tako Olibrijev odnos prema Margareti u legendarnoj prozi metastazira postupno od želje za posjedovanjem njene ljepote i mladosti, u sadističku ekscitativnost odbijanjem povrijeđenog i rasrđenog »vladavca« (... progněvav' se vladavacó povelě mučitelem svojim'...), autor *Muke*, nakon aktiviranja početnog impulsa što ga motiv prefektova zaljubljuvanja u kršćanku pruža razvoju radnje, prekida ovu crtu dramskog sukoba reducirajući ga na religioznoidejnu i moralnu suprotstavljenost poganstvo — kršćanstvo, dobro — zlo. Stoga, nasuprot proznim tekstovima, Olibrij u ovoj sceni prikazanja Margaretu samo »vele drago« moli »Hti štovati moji bozi...«, i zatim odjednom prelazi na prijetnje i uvredu: »Il ćeš umrit ti divica / i prem kako jedna psica / Gdi li mene ne uslišiš / smrtju sebe ti ulišiš...«. Odbijajući ga, Margareta prkosno i oštro odgovara: »O prez štida, pse nečisti...«.⁸⁹

Razlog ovakvim postupcima pisca prikazanja vjerojatno valja tražiti u činjenici da je u crkvenoj drami aktivirano drugačije shvaćanje odnosâ na crti autor/djelo — primatelj, nego u legendi, neliturgijskoj ili brevijarskoj, koja je prvenstveno bila lektinom duhovništva — uskog kruga posjednika i proizvođača knjige. Kasnosrednjovjekovni dramatičar, pak, stvara tekst namijenjen širokom krugu pučkog gledateljstva, pri čemu njegovo iskustvo o prirodi tog kolektivnog primatelja — »bezazlenog općinstva« kako bi to rekao M. Kombol — izjednačenog svjetonazorski, po

⁸⁹ Epiteta *pse* u Margaretinu odgovoru Olibriju nema na paralelnom mjestu ni jedan od latinskih tekstova kojima operira Verdiani, ali zato dolazi u Borislavičevu zborniku i kodeksu MS. Can. lit. 414: »O nepravadni i bezsramni i s'mini pse.« (što može biti i opet jedna od podrobnosti indikativnih za odnos glagoljska legenda — prikazanje).

afinitetima, obrazovanju, reakcijama, 'vidokrugu očekivanja', sigurno nije moglo ostati bez utjecaja na oblikovanje i eventualno interpretativno nijansiranje već poznatog sadržaja. Uspostavlja se svojevrsan komunikacijski reciprocitet: uzajamnost utjecaja ostvarena između namjere djela i općinstva⁹⁰ kojemu je ono bilo namijenjeno.

*

Predočena problematizacija teme o odnosu srednjovjekovne glagoljske hagiografskolegendarne tradicije latinskih tekstova i prikazanja *Muka svete Margarite*, makar i nije dosegla željenu iscrpnost, ipak je, čini se, na kraju, pružila poneki novi podatak i otvorila mogućnost drugačijeg promišljenja tog odnosa od onog kakvo je bilo zatečeno u literaturi. Svim pitanjima što ih je izazivalo odabrano metodološko polazište nije, dakako, u ovom prostorno ograničenom radu mogla biti udijeljena ista pažnja. Mnogo toga nije privedeno u dovid potanijeg raspravljanja, a ponešto (rijetko, doduše) nije spomenuto: zastajalo se na onom što je ocijenjeno kao prvotno važno za obradu teme, zanimljivo, eventualno, za šire područje naše književne medievistike ili pobudno za dalji studij ovih i slična ispitivanja drugih tekstova.

ZUSAMMENFASSUNG
DAS LATEINISCHE MYSTERIENSPIEL MUKA SVETE MARGARITE
UND DIE GLAGOLITISCHKROATISCHE HAGIOGRAPHISCHE
LEGENDENTRADITION

Ausgehend von einer Textanalyse und der auf ihren Resultaten beruhenden kritischen Bewertung der Schlußfolgerungen von Carlo Verdiani (in den Arbeiten aus dem Jahre 1957 und 1973) über das Problem der Filiation dreier bekannter Texte der lateinischkroatischen *Muka svete Margarite* (Handschrift, Zadar, Šibenik aus dem *Firentinski hrvatski zbornik* der Biblioteca Laurenziana), sowie über die Beziehung der *Muka* zu der lateinischen und glagolitischen Tradition der Margarethenlegende, soll in der vorliegenden Arbeit gezeigt werden, daß die glagolitische Legende/Passion (neben der lateinischen) auf jeden Fall die Form der gereimten čakavischen Dramenversion beeinflusst hat. Es werden strukturelle Besonderheiten der (lateinischen und glagolitischen) Legenden, sowie textuelle und stilistische

⁹⁰ A to je općinstvo smjelo gledati kako se razgolićuje akter, moglo je, očito, lako podnijeti krvave prizore muka, ali mu se nije mogla ponuditi erotski izrazitije obojena replika u *Muci* jedne svete.

Merkmale der glagolitischen Versionen aufgezeigt (Texte aus dem *Code slave* 73 der Pariser Nationalbibliothek oder dem *Borislavicev zbornik* aus dem Jahre 1375 und der Oxforder Handschrift *MS. Can. lit. 414* aus dem 15. Jahrhundert — verfaßt in einer hybriden kirchenslavisch-čakavischen Sprache, die typisch für die nichtliturgische glagolitische Literatur des letzten Drittels des 14. Jahrhunderts und später ist).

Es wird ferner ein Vergleich mit der lateinischen Version derselben Redaktion aus dem *Cod. Vaticano Latino 5771* (Bobbio, 9. Jh.) und ihren Varianten (nach C. Verdiani, *Il codice Dalmatico-Laurenziano*) durchgeführt. Der Autor zieht — nach Abschluß der Untersuchungen — die Schlußfolgerung, daß die Zahl der Lücken in den glagolitischen Handschriften — verglichen mit den lateinischen — bedeutend kleiner ist als es C. Verdiani — seinen methodischen Ansatz konsequent verfolgend — angenommen hat, weil er gerade dies als ausschlaggebendes Argument für seine Behauptung, nicht die glagolitischen Texte könnten wegen ihrer (nicht bestehenden) Lückenhaftigkeit die Basis und Vorlage für den Verfasser des Mysterienspiels sein — sondern nur die lateinischen, anführt.

In die Diskussion werden auch glagolitische Texte (vollständige und fragmentarische) der Legende von der Hlg. Margarethe einbezogen, die Verdiani nicht bekannt waren, die aber wichtig sind, weil sie neue Erkenntnisse über den Fundus an Handschriften der Margarethenlegende aus dem Bereich der glagolitischen Literatur, die dem Autoren des Mysterienspiels zur Verfügung gestanden haben konnten, eröffnen. Es wird versucht zu zeigen, wie die glagolitische (und die lateinische) Legende durch ihre strukturelle Besonderheit (beträchtliche Reduktion der Narration, der Deskription und der Neigung zu Dialogisierung und Monolog) die Strukturierung des Mysterienspiels beeinflusste, welche Beziehungen es gibt, wo Gemeinsamkeiten bestehen und worin sich Prosa- und Dramenversion unterscheiden. Es wird auf einige spezifische Motive, wie z. B. Agens der Ereignisse und dramatischen Spannung in der Legende und im Mysterienspiel hingewiesen.

In der Anlage ist die lateinische Transliteration der textologisch außerordentlich relevanten Handschrift einer in kirchenslavischer Sprache kroatischen Typs verfaßten Legende aus dem *Dabarski brevijar* aus dem Jahre 1486 (die Verdiani nicht bekannt war) und die einer anderen Redaktion angehört als die Texte aus dem *Borislavicev zbornik* und dem Oxforder glagolitischen Sammelband *MS. Can. lit. 414*. Mit dieser Arbeit wird noch einmal die Einheitlichkeit der kroatischen mittelalterlichen Literatur in glagolitischer und lateinischer Prägung bestätigt und es wird darauf aufmerksam gemacht, daß die glagolitischkroatischen Übersetzungen der Legende aus dem Lateinischen entstanden sind — wenn man nach einigen sehr archaischen kirchenslavischen Elementen urteilt — relativ früh, möglicherweise zur zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts oder gleich zum Beginn des 14. Jahrhunderts (Schon 1375 schrieb Gregor Borislavić die Legende aus einer älteren Vorlage in seinen Sammelband ab!). Zur Übersetzung der Margarethenlegende aus dem Lateinischen ins Italienische schrieb Verdiani: »*Fin dal XIV sec. la leggenda fu in Italiu più volte tradotta in volgare...*« (Kurs. E. H.).

PRILOG

Oficij s legendom svete Margarete iz 'propriūm sanctorum' *Dabarskog brevijara* od god. 1486.

(f. 253 v – 255 r¹; rukopis Arhiva JAZU, sign. III c 21)

Na danē svete Mar'garētē dēvi • i mučenice • k včrni • kptlē.²

Is'pōvēm' se • b̄ř̄. Moli za nasē sveta Mar'gareto • Da dostoino K v̄lči • AN Molaše se sveta Mar'gar'ēta i v'zrē na nebo i reče • // gospodi veliki i div'ni i sudiē is'tin'ni egože v'sa pos'lušajutē • pomilui me ēko smerih' se ēko ti esi bogē i cēsarē živimē i m'r'tvimē • orcs Bože iže blaženie Mar'garēti dēvi i mučenice tvoe dušu v' nebeskie radosti prines'ti iz'voli podai namē molim te da ne ob'razē držeće stvoriši o tebe radovati se • Gospodomē B̄ř̄irē • anē • R̄ēš • b̄ř̄ • p̄mi v'sē išči o' dēvō • [Azē Timotēi vaz'vēšču vamē strastē slav'nie dēvi • Margar'ēti • ēko gospodē sili m'nogie ēvi o nei i kako pobedi d'ēv'la • Ēko nas'tupi na nju sila križ'na eju že pobedi protiv'nago Oliboriē prepožita • Biv'ši ei • 15 • lētē sliša strastē svetihē mučenikē ot Olib'riē hrstēnomē tvoreće • eg'da pride o' Asie v' anti'ohiiski g'radē hotē mučiti v'se naricajuće ime Hrstovo •

¹ Prema zapisu na f 159 v, brevijar je god. 1515: vlasništvo »crik'vce svetoga Kuz'me i Dom'jana v Dabri«. Grad Dabar, kraj Otočca u Gatskoj župi, bio je frankapanski posjed. 1486, očito godina nastanka kodeksa, upisana je — bez ikakvog drugog podatka — na f. 159 r.

² Title u tekstu su pri transliteraciji razriješene. Nomenklatura dijelova oficija i termini u izvorniku titlirani (kontraktacija, superskripcija) ili ispisani ligaturama (npr. r̄r̄ za AN tifon̄ = ligatura + suspenzija) donose se u razriješenom obliku na kraju ove bilješke. Sačuvana je izvorna interpunkcija. Ortografsko osuvremenjivanje provedeno je samo u dosljednom bilježenju imena velikim slovom. Majuskulno izvedena slova u izvorniku prenose se verzalom. Kao i u citatima iz *Borislavičeva zbornika* u tekstu rasprave i ovdje je transliteracija obavljena prema načelima provedbe ustaljenim i (uglavnom) ujednačenim kroz posljednjih dvadesetak godina u zagrebačkim izdanjima (Filozofski fakultet, Staroslavenski zavod i dr.). Ulomci iz *MS. Can. lit. 414* u tekstu rasprave citirani su prema Verdianijevu izdanju (u *Il codice* . . .). Prema tome ^{CT} = i, I, ^{CT} = 3, AP = j, ^{CT} = šć/č, ^{CT} = b (apostrof na mjestu poluglasa ili među suglasnicima =), ^{CT} = ju, a ^{CT} se prenosi kao ē (čit. je, osim na početku riječi ili u postvokalnoj poziciji kada je ja).

Razriješenja skraćenica nomenklature: anē, an, ANē, AN (= antifonē), K B̄N (= k blagoslovljenē), b̄ř̄, b̄š, B̄šR, B̄š (= berašē, versus), B̄ř̄irē (bitatoriē, *invitatorium*), DVb (= dēvō), GDNMb (= godinam̄b). KPTLb, kptl (= kapituls), K MTNE, KM̄NI (k matutine, k, matutini, matutina), orcs (= oraciē, *oratio*), p̄mi (= psalmi), R̄ēš (rēšpon̄, *responsorium*), Č̄ (= čtenie, *lectio*), k včrni, K VCRNI (= k večerni), K V̄LČ, K v̄lči (= k Veličits). Razriješeni su i brojevi (npr. • D I • = 15 i sl.).

Viděv' že krasotu dēvi m'nogoju kaz'niju promiš'levaše kako bi ju ime-
ti mogal' bi ei že ne roj'ši povele ju bijući privēs'ti k' idolomě · I vđastě
hvalu v'sěmě srdcemě i posadiv'šim' ju tu predě s'tepenomě preda v'sě
g'rajane · i povele pred'staviti ju s' poruganiemě · č^u · Siě v is'tinu bē
deći edinočeda Teodosiě etera erěě idol'skago hrěstěnina suća · Preda
v'sim' plkomě i reče ei Oliberii · deći viju tē videniemě i zrakomě
kras'nu pož'ri bogomě našim · i v'sa ēže prosiši damě tebě · Mar'garěta
reče emu · bole estě vėrovati v' edině bogě · otěcě i sině i duh' sveti · i
samu me predati sa vsakoju siloju i tomu pož'riti · I iže voleju nasě ra-
di preda se na muku i ne pošćedi svoee polti³ tēm'žde azě⁴ na s'tras'ti
teles'nie predamě telo moe da živa budu v' vėki · č'i Viděv' že Olib'rii
ěko ne hotě pož'rěti i povinuti se bogomě ego povele ju povisiti nagu i
želez'nimi noh'ti strgati · Ona že krěp'ko trpeči molaše sě glagoljući ·
Na te gospodi upěvaju i ne imamě v' vėki pos'tiditi se i da ne pos'mijut'
mi sě v'razi moi · az' že trpeči ne postiju sě · I paki reče prizri na me i
izbavi me o' nevernago Olim'briě i dai m'ně pomoćě pobediti i s' inimi
never'nimi iže išćutě duše moe · Paki že Olim'brii povele nagu · v'liči
za vlasi i palicami biti videv'se že m'nogi se p'lakahu ee · A proči glago-
lahu ei pošćedi junostě tvoju sudi bo vel'mi ěrostivě estě stvori iže ti ve-
litě · Ona že reče · O v'sakoi bedi poručenici ne s'tidit' li se lukav'naě
tvoreće čto se vamě m'nitě sramota moě i nagota moě imatě životě vėč-
ni · č'i PAKI že pověle ju povisiti i k'ruveli želez'nimi strgati sas'ki
ee · Ona že v'z'rěv'ši na nebo i reče · gospodi Isuhrěstě světe rěs'ni ti esi
pomoćě os'lab'lenimě i ne imući inogo upěvaniě prizivajućim' te · Iže //
iz'bavilě esi tri otroki o' peći og'na i Daniela ot lėvově iz'bavi rabu tvoju
o' nečistivago Olib'riě da v'zmogu muki trpiti i pobediti i · toboju
Hrěste iže esi blagosloveně v' vėki · Pres'toeće že sluge rugahu se
ei · ěko naga bē povele že ju v' ljutu tam'nicu v'rići · ěže molaše se gla-
goljući · Bože veliki i div'ni sudi m'nogomilostivi ego že strašit' sě v'sa-
ka tvarě · emuže s'lužetě sili nebeskie i vlas'ti · us'liši rabu tvoju ěko
smerih' se zelo Ti bo esi gospodě živimě i m'rtvimě vladiko sudi meju
m'noju i Olim'briemě · ěko na te⁵ upěva duša moě · Běšě Timotei prine-
salě ei h'lebě i vodi moleći se ei i se trusě vėli v' tam'nici · i izlize z'mii
s'trašaně ne trpeči že ei s'mrada ego pris'krbna bist' · I v'zapi glagolju-
ći v'skuju pris'krb'na esi duše moě i s'mučaeši me · upvai na boga ěko
is'povem se emu spasenie licu moemu⁶ bogě moi · Sie že i pročee mole-
ći se glagolaše · č'i · Bist že moleći se ei pride glasě s nebesě gla-

³ U izvorniku stoji 'lě polti' (ol u ligaturi); lě je precrtano. Pisar je vjerojatno anticipirao, htio napisati *lěpoti*, ali je ipak ispravio pogrešku (ispalo je tako *ol* kao zamjena — jedna od mogućih u 15. stoljeću — za slogotvorno *l*: plti > polti = pu- ti. Autor *Dabarskog brevijara* inače dobro čuva slogotvorno *l*).

⁴ U izvorniku greškom: *zě*

⁵ U izvorniku: *nta*.

⁶ U izvorniku: *muemu*.

goljuć' ei • usliša bogé molitvu tvoju molaše e se glagoljući • Bože moi évi m'ně tragé boruće sa m'noju • I m'nogimi molitvami moleći se i prek'riži se • i zinu straš'ni zmii i poždrě ju aki p'ticu • Sući že ei v ut'robi z'miěvi i moleći⁷ se • Abie ras'pade sě siě že izide is' čřěva pojući i hvaleći boga moleći se ei pride golubé i sede nad' neju • Tag'da blaženaē reče • nine vēmó ěko križé tvoi pravě stoitó • va věřé moei i prev'znos'it' se zane ě^ko telo moe lěki olěemó pomazaet' sě i milosti tvoee imućeé život več'ni • ěko prizřě na rabu tvoju ti bo esi žazólé blagosad'ni⁸ • v'zljubi pravdu i v'znenavide bezakonie • I se évi se ei d'ěvlé gor'kae uvi m'ne glagolei ě^ko premože me kamo běžu ot tebě • Siě že z'namenav'ši sě ět' i i udri i v' čelo tri k'raté • on že pade se nicé pred' neju ěže biěše i glagoljući • běži o' mene • ne imaši bo pričes'tiě sa m'noju • az' bo bróstova raba esamó iže běše v'sačaskaē • I se světó vėli prosiě i s'ta križé pos'rede tamnice i golubé na nemó i diviše se mn'ozi • e^ko sila božiě bě š' neju • I bě glasé radui se Mar'gar'ěta • ěko maz'da tvoě m'noga esté i ugotovan' ti esté vėnacé i v'rata raē otvrzut'ti sě • Poćieši že na loně svetihé patriarahé tvoihé sie že i pročee glagolavé golubé v'zide na nebo • Siě že v'prosi d'ěv'la kako ti ime esté • on' že reče Velzeulé • pokon'niké • VPrašaše i m'nogo glagoli o v'sěhó glagolěhó i dělehó • On' že glagolaše ei o v'sěhó v'prašaemihó • Po sem' že blaženaē pomoli sě i ras'pade se tam'nica • Olim'b'rii že ošće nufaše ju pož'riti idolomé • ei že ne hotev'ši povele ju povisiti na os'lěti • i • 18 • železi rizati ju i s'vićami prižigati rani ee • Blažena děva • v'zřě na nebo i reče ražeže i ne obrete sě va m'ně nepravda da ne v'z'glagoljutó us'ta moě dělě člověčaskihé • Olim'brii že povelě s'neti ju rěki • povinet' se juže bogomé našimó • Siě že reče bogomé vašimó nikoliže pož'ru ni povim se imé • Tag'da zapovědē // v kot'li variti ju • siě že reče amu ni ti ni otěcó tvoi emuže esté ime d'ěvlé premoći me možetó • nó pače Hřstovuju moćiju azé premogu Paki že povelě⁹ v' sudě vėlicě pog'ruziti s'vezav'ši • pog'ruženi že ei sući glagolaše živei na nebesihó da razumeetó i raz'dřěšitó uzi moe • ěko da požru ti žrt'vu pėniě i budi m'ně bana net'leniě v životé vėčni • I bisi trusé veli va vodě • v' nei že hřstomé Hřstovimé k'rs'ti sě Mar'gar'ěta • I sveti duhé golubomé přišadé raz'dřěši uzi ee • I glagola ei g'rědi v' pokoi tvoi vėč'ni ěko ugotova sebe vėč'ni venacé • S'lišav'ši že ohróstó stoeće verovaše v' gospodé lju-di • 1000 • Olimb'rii že povele ju usek'niti • Edin' že o' voiné glagola ei pri-

⁷ U izvorniku: moleće.

⁸ Vjerojatno greškom umjesto: blagosud'ni.

⁹ U izvorniku: povelě. Na ovom mjestu je situacija interpretirana potpuno drugačije nego u svim ostalim tekstovima (glagoljskim, latinskim) prikazanja gdje je Margareta svezanih ruku i nogu stavljena u kotao. Ovdje je to odvojeno: »... zapovědē v kot'li variti ju...« / »... povelě v' sudě vėlice pog'ruziti s'vezav'ši ...« Vjerojatno je riječ o zahvatu pisaca ovog teksta (koji i inače umnaža Margaretine muke), a ne o predlošku u kojem je bilo tako.

mi o^t meča césarstvo nebeskoe i pomeni me · viju o tebe mⁿožastvo anⁿjelé · Ona že molašé sé glagoljući · gospodi mⁿozi suté proseći me rabi tvoee ti že dai pol^z v^vsemé nericajućimé ime tvoe · imene radi rabi tvoee · budi us^lišané glasé ego da bežité o^t tudu véské besé · I be glasé k nei glagole · is^lplni se prošenie tvoe · pos^lah^l bo · 30 · aⁿjelé služeci^h tebe Glagola že Mar^garéta k^l voinu pridi i usekⁿi me · On^l že reče ne hoću gos^poe · Ona že reče ace sego ne stvoriši ne imaši dos^to-ěnié v^v cesarstvė boži · On že s^l nueju usekⁿu ju i tlkⁿuv^v sé pade o šu-ju¹⁰ ee · Tag^lda sⁿide golubé i · 12 · anjela š^l nimé pog^res^ti telo svete mučenice v^vpláćenice čis^te i položiše e^l na mes^té visoce · I sazidaše h^ramé v^v strasté ee i v^v dóné muki ee prihódeće klanahu sé · slavlahu boga · sice is^lkon^ča se muka ee i priěté vėnacé slave · ideže v^vsi pravadni-ki lik^lstvjuté · J Omiliju o^t děvó · R^šé · Hrėstova děva Mar^garéta ne strahomé poražet^l sé Olim^briě · Ni las^llikoju zat^vorit^l se · B^šR · Mučitelé molit^l ju pokloni se idolom^l éže ne obetomé mečité ni se mukami strašité · R^šÉ · Siě trpité mⁿogie muki zeloumⁿago¹¹ mučitelá i d^šv^la přemože · Ee molitvami čas^tnimi podai Hrėste pomagati se v^vsag^lda · B^šR · Éže tvoego radi imeně pod^lkloni glavu podé oružie · K M^TNI I GDNM6 · AN · Sveta Mar^garéta reče k^l nečis^tivomu Olib^ri-ju · ace vsake muke navedeši na me kumiromé ne pok^lonju se AN · Sli-šavé sie mučitelé progⁿeva se vėl^lmi povele ju povisiti i g^rapijuni¹² iz^ldrěti sas^ki ee · AN · Molaše se sveta Mar^garéta · bože · bože moi iz- bavi me o^t ljutago Olib^riě da trpeti mogu muki ego · AN^š · Blagoslov- lju te otěće gospoda moego spasa Hrėsta · éko telo moe olěémé poma- zaet^l se milostí tvoee · AN · Hvalu ti v^vzdaju gospodi éko pominaeši rabu tvoju · i ne os^tavi me v^v poruganie progonećim^l me · KPTL6 · Is- povem^l se B^š · Sliši deći · K BN · AN · Blažena děva Hrėstova Mar^garė- ta · mⁿogie muki trpe i z^lmiě is^lkonⁿago premože Olib^riě z^lloverⁿa- go mučitelá ponizi · okolé slavna muka ee éže uteže biti e^ldna o^t čis^lla mud^ri^h6 · K VCRNI · AN · O^l · MTNÉ · PSMI · O^l DV6 · K VLC · AN · Děva mučenica Mar^garéta v^vraga premože križemé gospodnimé i vėro- ju ee molitvami čas^tt^lnimi nasé gospodi o^t tēgoe z^lmiě iz^lbavi egože pre- može siloju

¹⁰ U latinskom tekstu (*Vat. Lat. 5771*) upravo obratno: »... cecidit ... ad dexte- ram partem ...«, a u oba glagoljska rukopisa 'prve' redakcije »... pade ... na z(emlju)«. U sva tri rukopisa prikazanja stoji pak »... pade ... nazada.« U sva četiri slučaja, dakle, posve različita interpretacija jednog važnog prizora.

¹¹ *Zeloum*'nago očito pisarevom greškom umj. *zloum*'nago u značenju 'zlomiš- ljenika', 'neprijateljskog' isp. staroslavenski pridjev *zloumónó* = κακόνοος, ma- levolus (v. Franc Miklošič, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Wien 1865, str. 230).

¹² »grapio, grampio (-ionis) m. -uncus; parva ancora: kuka; malo sidro ...« (isp. *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae I*, red. kolegij M. Kostrenčić, V. Gortan, Z. Herkov, Zagreb, Historijski institut JAZU, 1973, str. 516).

Usječenje glave sv. Margarete, djevice i mučenice (iz *Cvita svetih* Franje Glavinića, Venecija 1628)